

**BİRİNCİL UZUN ÜNLÜLERİN OĞUZ GRUBU TÜRK
LEHÇELERİNDEKİ SES BİLGİSİ GÖRÜNÜMLERİ VE BU
ÜNLÜLERLE İLGİLİ SES OLAYLARI**

Süleyman Kaan YALÇIN*

ÖZET

Bu çalışmada Türkçe sözcüklerdeki birincil uzun ünlülerin, Oğuz grubu Türk lehçeleri açısından uğramış olduğu ses değişimleri ve ses olayları Türk dilinin tarihi dönemleriyle de mukayese edilerek ele alınacak ve bu ünlülerin Oğuz grubu Türk lehçelerindeki ses bilgisi görünümüleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Birincil uzun ünlüler, Oğuz grubu Türk lehçeleri, ses bilgisi, ses olayları.

**PHONOLOGICAL APPEARANCES OF THE PRIMARY
LONG VOWELS IN OĞUZ GROUPS OF TURKISH
DIALECTS AND PHONOLOGICAL CASES RELATED TO
THIS VOWELS**

ABSTRACT

In this study, the primary long vowels in Turkish vocabularies investigate exposed phonological changes and phonological cases by comparing historical periods of Turkish language in terms of Oğuz groups of Turkish dialects and it will emphasize phonological appearances in Oğuz groups of Turkish dialects of this vowels.

Key Words: The primary long vowels, Oğuz groups of Turkish dialects, phonology, phonological cases.

---

* Arş. Gör. Dr., Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü,
el-mek: skyalcin23@hotmail.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

GİRİŞ

Boğumlanma süresi normal bir ünlünün süresinden daha uzun olan yahut normal uzunluktaki iki ünlünün boğumlanma süresini içine alan ünlülere (Korkmaz, 1992: 156) uzun ünlüler denilmektedir. Bir dilin bilinen ilk örneklerinden beri boğumlanma süresi normalden daha uzun olan ünlülere ise “birincil uzun ünlüler” denilmektedir (Buran, 2008: 289-290).

Türk dilindeki birincil uzun ünlülerin varlığına ilk kez işaret eden 19. yy.’ın ortalarında Yakut Türkçesindeki uzun ve ikiz ünlüleri Tatar (Mişer) ağzına ait dil malzemesiyle karşılaştıran Otto Böhtling olmuştur (TDBUÜ: 9-11; Erdem, 2003: 79-80). Böhtling’den sonra ise birçok araştırmacı birincil uzun ünlülerle ilgili olarak zaman içerisinde çeşitli çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmaların sonucunda ise genellikle birincil uzun ünlülerin Türkmen, Yakut ve Halaç lehçelerinde sistemli olarak korundukları, diğer lehçelerde ise düzenli olarak korunamayıp, çoğunlukla kısaldıkları veya kısılırken çeşitli seslik izler (ünlü ve ünsüz ikizleşmesi, tonlulaşma, öndamaksillaşma, artdamaksillaşma, ünlü ve ünsüz türemeleri, genişleme) bıraktığı ortaya konulmuştur (TDBUÜ: 38-123; Alkaya, 2008: 20; Başdaş, 2007: 98; Yalçın, 2009a: 2341-2342).

Bugüne kadar Oğuz grubu Türk lehçelerindeki birincil uzunlukların durumu üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır; ancak bu uzun ünlülerin Oğuz grubu Türk lehçeleri içerisinde uğramış olduğu ses değişmelerine, ses olaylarına dolayısıyla ses bilgisel görünümüne toplu olarak ayrıntılı bir şekilde değinilmemiştir. Bu yüzden çalışmamızda birincil uzun ünlüleri en iyi koruyan lehçelerden biri olan Türkmen Türkçesinin de içerisinde bulunduğu Oğuz grubu Türk lehçelerindeki birincil uzun ünlülerin ses bilgisel görünümünün, ses değişmelerinin ve ses olaylarının tarihî dönemlerle de mukayese edilerek ortaya konulması hedeflenmiştir. Bu hedef doğrultusunda ilk ve ilk hece dışındaki birincil uzun ünlülerin Oğuz grubu Türk lehçeleri içerisindeki ses bilgisel görünümü hakkında şunlar söylenilebilir:

1. İlk Hece Ünlüleri

1. 1. Artdamaksıl Ünlüler

1. 1. 1. ā Ünlüsünün Ses Bilgisi Görünümü

ā ünlüsü arka damakta teşekkül eden, geniş, düz ve uzun bir ünlüdür. ā ünlüsü bu grupta bazı istisnalar dışında uzunluk bakımından Türkmen Türkçesinde düzenli bir şekilde korunmuştur; birkaç örnek dışında Gagauz Türkçesi de dâhil olmak üzere gruptaki

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

diğer lehçelerde tamamen kısalmıştır. ā ünlüsü yazı dillerinde olmasa da Azerbaycan Türkçesinin çeşitli ağızları (Karabağ, Nuça, Kuba, Kaşgay ve Aynallu vb.) ile Türkiye Türkçesinin özellikle Batı-Anadolu ağızlarında korunmaktadır ğāl- (kalmak), ğān-dır-(kandırmak) (TDBUÜ: 57-61; Choi, 1992: 77-86). Bu ünlü Azerbaycan Türkçesinde o'ya, Türkmen Türkçesinde de ö'ye değişerek yuvarlaklaşmıştır. Gagauz ve Türkiye Türkçesinde e'ye, Türkmen Türkçesinde de uzunluğunu korumak kaydıyla ē ünlüsüne veya ö ünlüsüne dönüşerek öndamaksillaşmıştır. Gagauz Türkçesinde ise tespit edilen bir örnekte á¹ ünlüsüne değişerek daralmıştır. ā ünlüsü bu grupta ilk hecede düşme veya türeme özelliği göstermezken; gruptaki bütün lehçelerde kimi örneklerde ikiz ünlü oluşturmuştur.

1. 1. 2. ā Ünlüsüyle İlgili Ses Olayları

1. 1. 2. 1. Ünlü Kısalması

ā ünlüsü Türkmen Türkçesinde bazı istisnalar dışında sistemli olarak korunurken; birkaç örnek dışında Gagauz Türkçesi de dâhil olmak üzere gruptaki bütün lehçelerde kısalmıştır.

AT. hāz > Az. az; Gag. āz; TT. az; Trkm. āz (az); AT. āç > Az. ac; Gag. āç; TT. aç; Trkm. āç (aç, karnı tok olmayan); AT. āl > Az. al-da-t-; Gag. al-da-t-; TT. al-da-t-; Trkm. āl (hile); AT. ārga(n) > Az. ğarġa; Gag. ğārga/ġārga; TT. karga; Trkm. ğarġa (karga); AT. hāri > Az. arı; Gag. ārı; TT. arı; Trkm. arı (arı) (TDBUÜ: 171-173; Choi, 1992: 87-88-95-97; KTLS, 1991: 4-5-14-15-24-25-38-39-440-441; Gaydarci vd., 1973: 22-28-40-106; Yalçın, 2009b: 25).

1. 1. 2. 2. Öndamaksillaşma

ā > ē

Uzun ā ünlüsü Türkmen Türkçesinde birkaç örnekte uzunluğunu yitirmeden “t” ünsüzünün öndamaksillaştırıcı etkisiyle ē ünlüsüne değişmiştir.

AT. āt- > Trkm. ēt- (adım atmak); AT. ātım > Trkm. ēdim/ādım (adım); AT. tān- > Trkm. dēn- (reddetmek, inkâr etmek) (TDBUÜ: 172-174; Choi, 1992: 92).

Bu değişime Eski Bulgar Türkçesinde bir örnekte uzun ünlünün kısalarak öndamaksillaşması sırasında da rastlanmaktadır AT.

¹ Bu ünlü artdamaksıl, dar, düz bir ünlüdür. a~ı arası söylenen bu sesin 14. ve 17. yüzyıllarda Bulgarcanın etkisiyle Gagauz Türkçesine girdiği düşünülmektedir (Özkan, 1996: 42).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

bā a > E. Bulg. bēka (bağa, kurbağa) (TDBUÜ: 120; Bozkurt, 2002: 40; Yalçın, 2009b: 28).

ā > e

Uzun ā ünlüsü Gagauz ve Türkiye Türkçesinde birkaç örnekte hem kısalarak hem de “y” ünsüzünün etkisine bağlı olarak öndamaksillaşıp normal süreli e ünlüsüne dönüşmüştür.

AT. yāşıl > Gag. eşil, TT. > yeşil (yeşil); AT. yāl > Gag. ele, TT. yele (yele) (TDBUÜ: 153–154; Choi, 1992: 95; Gaydarci vd., 1973: 175-181).

ā > ö

Uzun ā ünlüsü Türkmen Türkçesinde bazı sözcüklerde dudak ünsüzlerinin yuvarlaklaştırıcı etkisiyle yuvarlaklaşmış ve kısalırken de öndamaksillaşarak normal süreli ö ünlüsüne dönüşmüştür.

OT. sāp > Trkm. söp (sap), AT. sāb > sava- > savaş- > Trkm. söveş-² (savaşmak) (TDBUÜ: 102; Choi, 1992: 108–109; Clauson, 1972: 793).

1. 1. 2. 3. Yuvarlaklaşma

ā > o

Azerbaycan Türkçesinde bazı sözcüklerde dudak ünsüzlerinin etkisiyle veya ikinci hecede yer alan yuvarlak ünlülerin benzeştirici etkisiyle ilk hecedeki ā'nın yuvarlaklaşarak o'ya dönüştüğü görülür.

AT. āğun > Az. ğovun (kavun), AT. āb > (av >) Az. ov (av) (TDBUÜ: 173; Choi, 1992: 105; KTLS, 1991: 34–454).

Bu değişime Türk dilinin çeşitli tarihî dönemlerinde de rastlanmaktadır. Örneğin, ET. bārs > T. Bulg. Boris (kaplan, pars); AT. bāğ > Krh. boğ-la-n- (bağlanmak); AT. ātağ > Kıp. atov/atuv/otuv (ada); AT. āğun > Kıp. ovun/huvun (kavun) (TDBUÜ: 92-172-173; DLT: 15; Tekin, 1987: 57; Toparlı vd., 2003: 16-155).

² Clauson (1972: 793), savaş- sözcüğünü AT'de söz anlamına gelen sāb > sāv sözcüğüne dayandırmış ve bu sözcüğün zamanla psikolojik bir duruma bağlı olarak anlam genişlemesine uğradığını ve eylem durumunda “küfürleşmek” anlamı kazandığını belirterek savaş- sözcüğünün AT. sāb'dan geldiğini savunmuştur.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

ā > ö

Uzun ā ünlüsü Türkmen Türkçesinde bazı sözcüklerde dudak ünsüzlerinin etkisine bağlı olarak yuvarlaklaşmış ve kısılırken de öndamaksillaşarak normal süreli ö ünlüsüne değişmiştir.

OT. sāp > Trkm. sōp (sap), AT. sāb > sava- > savaş- > Trkm. söveş- (savaşmak) (TDBUÜ: 102; Choi, 1992: 108–109; Clauson, 1972: 793).

1. 1. 2. 4. Daralma

Bu grupta Gagauz Türkçesinde bir örnekte tespit edilen ā > á değişimi AT. ārga(n) > Gag. ġārga/ġārga (karga) (TDBUÜ: 173; Choi, 1992: 95; Gaydarci vd., 1973: 106) dışında ā ünlüsünün daraldığı herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

1. 1. 2. 5. Ünlü Düşmesi

İlk hecede yer alan ā ünlüsünün düştüğü herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

1. 1. 2. 6. Ünlü Türemesi

İlk hecede ā ünlüsünün türediği herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

1. 1. 2. 7. Ünlü İkizleşmesi (Diftong)³

³ İkiz ünlü (diftong), aynı nefes baskısı altında boğumlanan ve tek bir ünlü değerinde olan çift ünlüdür (Korkmaz, 1992: 85). Türkçede aslı olarak ikiz ünlü yoktur. İkiz ünlüler ses düşmeleri veya değişimleri sonucunda ikincil bir şekilde oluşurlar. Fakat bu da tam bir ikiz ünlü değildir ve Türkçede bu yolla ortaya çıkan ikiz ünlüler müstakil sesbirimler oluşturmazlar (Ergin, 1997: 64–65; Tokatlı, 1994: 28; Özkan, 1996: 55–56). Ünlü ikizleşmesi daha çok yalın ya da ekler ile genişletilmiş sözcüklerin iç seslerinde ünlüler arasında bulunan y, v, ġ ünsüzlerinin eriyip kaybolması sonucunda bu ünsüzlerin her iki tarafında bulunan ünlülerin ayrı hecelere ait olsalar da yan yana gelme ve aynı nefes baskısı altında birleşmesi olayıdır (Korkmaz, 1992: 160). Bazı bilim adamları yukarıda belirtilen ünsüz düşmeleri sonucunda yan yana gelerek aynı nefes baskısı altında birleşen ünlü durumunun dışında iç veya son seste bulunan ünlü yanında y, v, ġ gibi yarı ünlü niteliği taşıyan ünsüz türemelerini de ikiz ünlü saymaktadırlar. Ligeti ve Tekin'in birincil uzun ünlülerin ikizleşerek ünlüsünü ünlülere yakın olan ünsüzlere bıraktığı görüşünü savunmaları bu duruma örnek teşkil etmektedir (Tekin, 2003: 308–309). Bu çalışmada da hem ünsüz düşmesi sonucu bir araya gelen ünlüler hem de ünlü yanında meydana gelen yarı ünlü niteliğindeki ünsüz türemeleri ikiz ünlü olarak sayılmaktadır. Ünlü ikizleşmesi olayı Türkçede yukarıda sayılan nedenler arasından daha çok uzun ünlülerin ikizleşmesi veya ikizleşen uzun ünlüden birinin yerine yarı ünlü niteliği taşıyan ünsüzlerden birinin geçmesiyle oluşmaktadır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Oğuz grubu Türk lehçeleri içerisinde Türkmen Türkçesinde daha yaygın bir şekilde görülen ünlü ikizleşmesi olayı bu gruptaki diğer lehçelerde de serpintiler hâlinde görülmektedir. Bu grupta ā ünlüsü “ay” şeklinde ikizleşmektedir.

AT. sâ- > Az. say-; Gag. say-; TT. say-; Trkm. sây- (saymak); AT. yā > AT. sâ- > Az. yay; Gag. yay; TT. yay; Trkm. yāy (yay) (TDBUÜ: 174-175; KTLS, 1991: 752-976; Gaydarci vd., 1973: 209-392).

ā ünlüsünde görülen ünlü ikizleşmesi olayına Türk dilinin tarihî dönemlerinde de rastlanılmaktadır AT. sâ- > Uyg. say-; Çağ. say-la-; Kpç. sa-/say-; ETT. say- (saymak); AT. yā > Uyg. yay/yai; Çağ. ya/yay; Kpç. ya/yay/ye/yaa; ETT. yay (yay) (TDBUÜ: 174-175; Caferoğlu, 1993: 131; Karasoy, 1998: 601-679; Toparlı vd., 2003: 229-305; Atsız ve Türkmen, 2004: 111-126).

Oğuz	Az.	Gag.	TT.	Trkm.
	a, o	ā, a, e, á	a, e	ā, a, ē, ö

Tablo 1: İlk Hecedeki ā Ünlüsünde Görülen Ses Değişmeleri

	Kısalma	Öndamak.	Yuv.	Dar.	Düş.	Tür.	Dift.
Az.	+	-	+	-	-	-	+
Gag.	+	+	-	+	-	-	+
TT.	+	+	-	-	-	-	+
Trkm.	+	+	+	-	-	-	+

Tablo 2: İlk Hecedeki ā Ünlüsünün Uğramış Olduğu Ses Olayları

1. 1. 3. ī Ünlüsünün Ses Bilgisi Görünümü

ī ünlüsü arka damakta teşekkül eden, dar, düz ve uzun bir ünlüdür. ī ünlüsü bu grupta bazı istisnalar dışında uzunluk bakımından Türkmen Türkçesinde düzenli bir şekilde korunmuştur; gruptaki diğer lehçelerde de genellikle ı ünlüsüne değişmiştir. Yazı dilinde olmasa da Türkiye Türkçesinin çeşitli ağızlarında özellikle de Batı-Anadolu ağızlarında gīz (kız) (TDBUÜ: 61; Erdem, 2003: 82) ī ünlüsünün korunduğu görülmektedir. Bunun dışında uzunluğunu korumak kaydıyla Gagauz ve Türkmen Türkçelerinde bazen 'ye ve gruptaki

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

bütün lehçelerde de nadiren i ünlüsüne değişerek öndamaksillaşmıştır. Yine uzunluğunu korumak kaydıyla az sayıda örnekte Türkmen Türkçesinde ā'ya ve bu grupta Gagauz Türkçesi dışında kalan bütün lehçelerde a'ya değişerek genişlemiştir. Türkmen Türkçesi dışındaki bütün lehçelerde de kimi örneklerde u ünlüsüne dönüşerek yuvarlaklaşmıştır. ī ünlüsü bu grupta ilk hecede düşme, türeme veya ikizleşme olaylarına uğramamaktadır.

1. 1. 4. ī Ünlüsüyle İlgili Ses Olayları

1. 1. 4. 1. Ünlü Kısalması

ī ünlüsü Türkmen Türkçesinde sistemli olarak korunurken; Azerbaycan, Gagauz ve Türkiye Türkçelerinde genellikle kısalmıştır.

AT. īz > Az. ğız; Gag. ız; TT. kız; Trkm. ğīz (kız); AT. īmil > Az. ğımıl-da-; Gag. ımıl-da-; TT. kımıl-da-; Trkm. ğīmıl-da- (hareket); AT. sī- > Az. sin-; Gag. sını (kırık); TT. sın-; Trkm. sīn- (kırmak) (TDBUÜ: 176; Choi, 1992: 114-115; Tekin vd., 1995: 259-268-575; KTLS, 1991: 474-475-484-485; Gaydarci vd., 1973: 305-308; Özkan, 1996: 254; Yalçın, 2009b: 67).

1. 1. 4. 2. Öndamaksillaşma

ī > i

ī ünlüsünün hem kısalarak hem de öndamaksillaştırıcı ünsüzlerin etkisine bağlı olarak öndamaksillaşıp i'ye dönüştüğü görülür. Bu durum Azerbaycan, Gagauz ve Türkiye Türkçelerine göre Türkmen Türkçesinde daha az görülmektedir.

AT. īt > Az. it; TT. it-; Trkm. it- (it, köpek); AT. sīş- > Az. şiş-; Gag. şiş-; TT. şiş- (şişmek); AT. sīş > Az. şiş; Gag. şiş; TT. şiş (şiş, yumru); AT. sīl- (silme) > Az. sil-; Gag. sil-; TT. sil-; Trkm. sīl- (süpürmek); AT. çī > Az. çiy; TT. çiy; Trkm. çīğ (nem) (TDBUÜ: 176; Choi, 1992: 114-117-118; KTLS, 1991: 136-408-409-826; Tekin vd., 1995: 119-386-575; Gaydarci vd., 1973: 417-569-570; Yalçın, 2009b: 69-70).

Bu değişime Türk dilinin çeşitli tarihî dönemlerde de rastlanmaktadır. Örneğin, AT. īt > Uyg. it; Hr. it; Çağ. it; Kpç. it; ETT. it (it, köpek); AT. sīş > Kök. sış/siş; Krh. sış/sış/siş; Hr. şiş; Çağ. şişüğ (şişik); Kpç. sış/siş; ETT. şiş- (şişmek) (şiş, yumru); AT. tīn- > Hr. tiñ-; Kpç. in/tin-/din-; ETT. diñ- (dinmek, durmak, dinlenmek) (TDBUÜ: 176; Gabain, 2003: 293; DLT: 103; Caferoğlu, 1993: 67; Ata, 1998: 190-389-427; Karasoy, 1998: 485; LÇTO: 205;

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Toparlı vd., 2003: 116-253-274; Dilçin, 1991: 600-616; İlhan, 1998: 442; Ceylan, 1997: 164).

ī >

ī ünlüsü Türkmen ve Gagauz Türkçelerinde tespit edilen sınırlı sayıda örnekte uzunluğunu yitirmeden öndamaksillaştırıcı ünsüzlerin etkisine bağlı olarak öndamaksillaşım 'ye dönüşür.

AT. sīş- > Trkm. ç ş- (şışmek); AT. sīş > Trkm. ç ş (şış, yumru); AT. çī > Gag. ç (nem) (TDBUÜ: 176; Choi, 1992: 114-117; KTLS, 1991: 137-827; Tekin vd., 1995: 123; ; Gaydarci vd., 1973: 542).

Bu değişime Volga Bulgar Türkçesinde de rastlanmaktadır. Örneğin, * īr > V. Bulg. h r (kız), * īr ün > V. Bulg. h r hüm (cariye) (TDBUÜ: 122).

1. 1. 4. 3. Yuvarlaklaşma

ī > u

Bu gruptaki bazı lehçelerde dudak ünsüzlerinin etkisiyle uzun ī ünlüsü yuvarlaklaşarak u sesine değişir.

AT. çīp > Az. çubuğ; Gag. çıbı /çubu ; TT. çubuk (ince, yumuşak dal) (TDBUÜ: 176; KTLS, 1991: 138; Choi, 1992: 125; Gaydarci vd., 1973: 552-554).

1. 1. 4. 4. Genişleme

ī > a

Gagauz Türkçesi dışındaki Oğuz grubu Türk lehçelerinde uzun ī ünlüsünün kısılırken genişleyerek a ünlüsüne dönüştüğü görülür.

AT. īęla- > Az. ağla-; TT. ağla-; Trkm. āęla- (ağlamak); AT. ī > Az. ağac; TT. ağaç; Trkm. ağaç (ağaç) (TDBUÜ: 175; Tekin vd., 1995: 22-24; KTLS, 1991: 8-9).

Bu değişime Türk dilinin çeşitli tarihî dönemlerinde de rastlanmaktadır. Örneğin, AT. ī > Hrız. yığaç/ağaç; Çağ. ağac; Kpç. ağaç/ağaç; ETT. ağaç (ağaç); AT. īęla- > Kpç. ığla-/ıla-/yığla-/yıyla-/ağla-/yağla-/yo la-; ETT. āęla-/ağla- (ağlamak) (TDBUÜ: 175; Ata, 1998: 482; LçTO: 15; Toparlı vd., 2003: 3-101; Dilçin, 1991: 584; Korkmaz, 1995: 448; Karahan, 1994: 324).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

1. 1. 4. 5. Ünlü Düşmesi

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ilk hecede yer alan $\bar{i}$ ünlüsünün düştüğü herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

1. 1. 4. 6. Ünlü Türemesi

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ilk hecede $\bar{i}$ ünlüsünün türediği herhangi bir örnek bulunmamaktadır.

1. 1. 4. 7. Ünlü İkizleşmesi (Diftong)

Oğuz grubu Türk lehçelerinde $\bar{i}$ ünlüsünden kaynaklanan herhangi bir örneğe rastlanmamaktadır.

Oğuz	Az.	Gag.	TT.	Trkm.
	ı, ı, a, u	, ı, ı, u	ı, ı, a, u	, ı, ı, ā, a

Tablo 3: İlk Hecedeki $\bar{i}$ Ünlüsünde Görülen Ses Değişmeleri

	Kısalma	Öndamak.	Yuv.	Gen.	Düş.	Tür.	Dift.
Az.	+	+	+	+	-	-	-
Gag.	+	+	+	-	-	-	-
TT.	+	+	+	+	-	-	-
Trkm.	-	+	-	+	-	-	-

Tablo 4: İlk Hecedeki $\bar{i}$ Ünlüsünün Uğramış Olduğu Ses Olayları

1. 1. 5. $\bar{o}$ Ünlüsünün Ses Bilgisi Görünümü

$\bar{o}$ ünlüsü arka damakta teşekkül eden, geniş, yuvarlak ve uzun bir ünlüdür. $\bar{o}$ ünlüsü Türkmen Türkçesinde kısalarak $\bar{o}$ 'ya dönüştüğü birkaç istisna örnek dışında sistemli olarak korunurken; Gagauz Türkçesinde düzensiz bir şekilde korunmuştur. Azerbaycan ve Türkiye Türkçelerinde ise genellikle kısalmıştır; ancak hem Azerbaycan $\bar{c}\bar{o}$ > $\bar{c}\bar{o}\bar{h}$ (çok), $\bar{t}\bar{o}l$ - > $\bar{d}\bar{o}lu$ (TDBUÜ: 59) hem de Türkiye Türkçesinin $\bar{y}\bar{o}k$ (yok), $\bar{s}\bar{o}ra$ - (sormak), $\bar{o}l$ - (olmak), $\bar{o}n$ (on), $\bar{b}\bar{o}\bar{s}$ (boş) (TDBUÜ: 61–62; Erdem, 2003: 82) çeşitli ağızlarında $\bar{o}$ ünlüsüne rastlanılmaktadır. Bunun dışında gruptaki tüm lehçelerde bazen $\bar{u}$ ünlüsüne ve Türkiye Türkçesinde de bazen $\bar{u}$ ünlüsüne değişerek daralmıştır. Azerbaycan Türkçesinde bazen $\bar{e}$ 'ye değişerek

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

düzleşmiş ve bu değişimle birlikte kimi örneklerde Türkmen Türkçesinde ö'ye, Türkiye Türkçesinde ise ü ünlüsüne değişerek öndamaksillaşmıştır. Ayrıca ö ünlüsü bu grupta ilk hecede düşme, türeme veya ikizleşme olaylarına uğramamıştır.

1. 1. 6. ö Ünlüsüyle İlgili Ses Olayları

1. 1. 6. 1. Ünlü Kısılması

ö ünlüsü Türkmen Türkçesinde kısalarak o'ya dönüştüğü bazı istisnalar dışında sistemli olarak korunurken; Gagauz Türkçesinde düzensiz bir şekilde korunmuştur. Azerbaycan ve Türkiye Türkçelerinde ise genellikle kısalmıştır.

AT. ön > Az. on; Gag. on; TT. on; Trkm. ön (on); AT. yöl > Az. yol; Gag. yol; TT. yol; Trkm. yöl (yol); AT. öl > Az. göl; Gag. ol; TT. kol; Trkm. göl (kol); AT. böz > Az. boz; Gag. böz/boz; TT. boz; Trkm. boz (boz) (TDBUÜ: 107-177-178; Choi, 1992: 131-133-137; Tekin vd., 1995: 81-276-487-705; KTLS, 1991: 78-79-492-493-662-663-992-993; Gaydarci vd., 1973: 88-218-275-351).

1. 1. 6. 2. Öndamaksillaşma

ö > ö

ö ünlüsünün Türkmen Türkçesinde tespit edilen bir sözcükte kısalarak veya y ünsüzünün öndamaksillaştırıcı etkisine bağlı olarak öndamaksillaşıp ö ünlüsüne dönüştüğü görülür.

AT. yörı- > Trkm. yöre- (yürümek) (TDBUÜ: 179; Tekin vd., 1995: 708; KTLS, 1991: 1002).

ö > ö değişimine Kıpçak Türkçesi döneminde de rastlanmaktadır AT. yörı- > Kpç. yorı-/yör-/yöri-/yörü-/yür-/yüri-/yir-/yiri- (yürümek) (TDBUÜ: 179; Toparlı vd., 2003: 333; Korkmaz, 1995: 454; Dilçin, 1991: 654; Yalçın, 2009b: 100-101).

ö > ü

ö ünlüsü Türkiye Türkçesinde tespit edilen bir sözcükte kısalarak veya y ünsüzünün öndamaksillaştırıcı etkisine bağlı olarak öndamaksillaşıp ü ünlüsüne dönüşür.

AT. yörı- > TT. yürü- (yürümek) (TDBUÜ: 179; KTLS, 1991: 1002).

ö > ü değişimine Türk dilinin çeşitli tarihî dönemlerinde de rastlanmaktadır. Örneğin, AT. yörı- > Çağ. yür-/yüri-/yürü-; Kpç. yorı-/yör-/yöri-/yörü-/yür-/yüri-/yir-/yiri-; ETT. yörı-/yüri- (yürümek)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

(TDBUÜ: 179; Toparlı vd., 2003: 333; Korkmaz, 1995: 454; Dilçin, 1991: 654).

ō > e

ō ünlüsü Azerbaycan Türkçesinde tespit edilen bir sözcükte de kısalarak veya y ünsüzünün öndamaksıllaştırıcı etkisine bağlı olarak öndamaksıllaşıp e ünlüsüne değişir.

AT. yōrı- > Az. yeri- (yürümek) (TDBUÜ: 179; KTLS, 1991: 1002).

1. 1. 6. 3. Düzleşme

ō > (ö >) e

ō ünlüsünün Azerbaycan Türkçesinde tespit edilen bir örnekte düzleşerek düz-geniş e'ye dönüştüğü görülür. ō > e değişimi öncelikle ō ünlüsünün kısalarak veya y ünsüzünün öndamaksıllaştırıcı etkisine bağlı olarak normal süreli ö ünlüsüne değişmesi üzerinden gerçekleşmektedir. Ortaya çıkan ö ünlüsü ise bu öndamaksıllaşma sürecinden sonra ilk hece dışındaki düz ünlünün benzeştirici etkisine bağlı olarak düzleşmektedir.

AT. yōrı- > Az. yeri- (yürümek) (TDBUÜ: 178-179; KTLS, 1991: 1002).

1. 1. 6. 4. Daralma

ō > u

ō ünlüsünün Oğuz grubu Türk lehçelerinde bazı sözcüklerde daralarak u'ya dönüştüğü görülür. Bu dönüşüm daha çok Kıpçak grubu Türk lehçelerinin özelliğidir; ancak serpintiler halinde Oğuz grubu Türk lehçelerinde de görülür. Choi (1992: 135-136), bu değişimin tam olarak tespit edilemeyen nedenlere bağlı olarak ortaya çıktığını belirtmiştir; fakat değişimin görüldüğü bazı sözcüklerde yer alan ikinci hecedeki daraltıcı etkiye sahip ünlülerin ilerleyici benzeştirme özelliği bu değişimin sebeplerinden biridir. Buna rağmen yine de sebebi tam olarak tespit edilemeyen değişme örnekleri de mevcuttur.

AT. bō > Az. bu; Gag. bu; TT. bu (bu); AT. mōnçu > Az. muncuğ (boncuk); AT. ōzı > Az. ğuzu; Gag. uzu; TT. kuzu; Trkm. ğuzı (kuzu); AT. tōta > Gag. duda ; TT. dudak (dudak); AT. sōğan > Gag. suvan/suan (soğan) (TDBUÜ: 108-177-178; Choi, 1992: 136-137-144; Tekin vd., 1995: 165-315; KTLS, 1991: 76-82-190-524-525; Özkan, 1996: 132; Gaydarci vd., 1973: 93-162-292-437).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Bu değişime Türk dilinin çeşitli tarihî dönemlerinde de rastlanmaktadır. Örneğin, AT. bō > Kök. bu; Uyg. bō / bo / bu; Krh. bō / bu; Hrz. bu / mu; Çağ. bu; Kpç. bu / mu; ETT. bū / bu (bu); AT. mōnçu > Uyg. monçu / munçu / munçuğ; Kpç. munçu /munça /bonşu (boncuk); AT. ōz- > Krh. ōz- / oz- / uz- (kurtulmak) (TDBUÜ: 177-178; Clauson, 1972: 349; Tekin, 2003: 241; Caferoğlu, 1993: 31-88-89; DLT: 23-90; KB: 105-349; Ata, 1998: 84; Karasoy, 1998: 386; Toparlı vd., 2003: 36-188; Korkmaz, 1995: 454; Yıldız, 2008: 350).

ō > ū

ō ünlüsünün Türkmen Türkçesinde bazı sözcüklerde uzunluğunu yitirmeden daralarak ū'ya dönüştüğü görülür. Uzun ū'ya olan değişimler Türkmen Türkçesi dışında Azerbaycan Türkçesinin Kaşkay ağzında “AT. ōl > Az. Kaş. ūl (kol)” ve Halaç Türkçesinde “AT. yōl > Hlç. yū^ol (yol); AT. hōtun > Hlç. hū^otun (odun)” de görülmektedir (TDBUÜ: 178).

AT. bō > Trkm. bū (bu); AT. ō - > Trkm. ğūğar- (azalmak, azalıp bitmek) (TDBUÜ: 177-178; Tekin vd., 1995: 84-305; KTLS, 1991: 83).

Bu değişime Eski Türkiye Türkçesinde de rastlanmaktadır AT. bō > ETT. bū/bu (bu) (TDBUÜ: 177; Yıldız, 2008: 350).

ō > (ö >) ü

ō ünlüsü Oğuz grubu Türk lehçelerinde kısılırken veya y ünsüzünün etkisine bağlı olarak öndamaksillaşarak öncelikle ö'ye (ō > ü) oradan da daralarak ü'ye değişmektedir.

AT. yōrı- > TT. yürü- (yürümek) (TDBUÜ: 179; KTLS, 1991: 1002).

1. 1. 6. 5. Ünlü Düşmesi

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ilk hecede yer alan ō ünlüsünün düştüğü herhangi bir örneğe rastlanılmamaktadır.

1. 1. 6. 6. Ünlü Türemesi

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ilk hecede ō ünlüsünün türediği herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

1. 1. 6. 7. Ünlü İkizleşmesi (Diftong)

Oğuz grubu Türk lehçelerinde *ō* ünlüsünden kaynaklanan herhangi bir ikizleşme örneğe rastlanılmamaktadır.

Oğuz	Az.	Gag.	TT.	Trkm.
	o, u, e	ō, o, u	o, u, ü	ō, o, ū, u, ö

Tablo 5: İlk Hecedeki *ō* Ünlüsünde Görülen Ses Değişmeleri

	Kısalma	Öndamak.	Düz.	Dar.	Düş.	Tür.	Dift.
Az.	+	+	+	+	-	-	-
Gag.	+	-	-	+	-	-	-
TT.	+	+	-	+	-	-	-
Trkm.	+	+	-	+	-	-	-

Tablo 6: İlk Hecedeki *ō* Ünlüsünün Uğramış Olduğu Ses Olayları

1. 1. 7. *ū* Ünlüsünün Ses Bilgisi Görünümü

ū ünlüsü arka damakta teşekkül eden, dar, yuvarlak ve uzun bir ünlüdür. *ū* ünlüsü kısalarak *u*'ya dönüştüğü birkaç istisna sözcük dışında Türkmen Türkçesinde sistemli olarak korunurken; Gagauz Türkçesinde düzensiz bir şekilde korunmuştur. *ū* ünlüsü Azerbaycan ve Türkiye Türkçelerinde ise kısalmıştır; ancak hem Azerbaycan *ūç* > *gūc*- (kucaklamak), *yū*- > *yū*- (yıkamak), *tūz* > *dūz* (tuz), *yūrt* > *yūrd* hem de Türkiye Türkçesinin çeşitli ağızlarında *bū* (bu), *ūn* (un), *vūr*- (vurmak), *yū*- (yıkamak) (TDBUÜ: 59-62; Erdem, 2003: 95) *ū* ünlüsünün korunduğu görülmektedir. Bunun dışında Gagauz Türkçesi dışındaki lehçelerde bazen *ı* ünlüsüne dönüşerek düzleşmiş; Azerbaycan ve Türkmen Türkçelerinde kimi örneklerde *o* ünlüsüne değişerek genişlemiştir. Ayrıca Azerbaycan ve Türkiye Türkçelerinde uzunluğunu korumadan Gagauz Türkçesinde ise uzunluğunu korumak kaydıyla öndamaksıllaşmıştır. *ū* ünlüsü bu grupta ilk hecede sadece Azerbaycan Türkçesinde düşme özelliği gösterirken; gruptaki hiçbir lehçede türeme özelliği göstermemektedir. Bu ünlü Gagauz Türkçesi dışında grupta yer alan bütün lehçelerde ikiz ünlü oluşturmaktadır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

1. 1. 8. ü Ünlüsüyle İlgili Ses Olayları

1. 1. 8. 1. Ünlü Kısılması

ü ünlüsü kısalarak u'ya dönüştüğü birkaç istisna örnek dışında Türkmen Türkçesinde sistemli olarak korunurken; Gagauz Türkçesinde düzensiz bir şekilde korunmuştur. ü ünlüsü Azerbaycan ve Türkiye Türkçelerinde ise kısalmıştır.

AT. büt > Az. bud; Gag. but; TT. but; Trkm. büt (but, kalça, bacak); AT. büz > Az. buz; Gag. buz; TT. buz; Trkm. büz (buz); AT. üli- > Az. ula-; Gag. ūla-/ulu-; TT. ulu-; Trkm. uvla- (ulumak); AT. ūça > Az. gucağ; Gag. uca ; TT. kucak; Trkm. guca (kucak); AT. hūr- > Az. vur-; Gag. ur-; TT. vur-; Trkm. ur- (vurmak) (TDBUÜ: 179; Choi, 1992: 148-150-151; Tekin vd., 1995: 89-90-304-648-651; KTLS, 1991: 86-87-512-513-914-915-950-951; Gaydarci vd., 1973: 94-99-291-485).

1. 1. 8. 2. Öndamaksillaşma

ū > ü

ü ünlüsü Azerbaycan Türkçesi hariç bu grupta yer alan lehçelerde tespit edilen birkaç örnekte kısılırken öndamaksillaşarak ü'ye dönüşmektedir. Bu öndamaksillaşma olayında y ünsüzünün öndamaksillaştırıcı etkisi de söz konusudur.

AT. yūñ > Az. yun; Gag. ūn/ün; TT. yün; Trkm. yūñ (yün); AO. yūdum (< AT. yūt-) > Az. udum; Gag. yudum; TT. yudum; Trkm. yuvdum (yudum) (Choi, 1992: 162-163; TDBUÜ: 180; Tekin vd., 1995: 711-712; KTLS, 1991: 996-997-1000-1001; Gaydarci vd., 1973: 220-491).

Bu değişime daha çok Kıpçak Türkçesinde olmak üzere Türk dilinin çeşitli tarihî dönemlerinde de rastlanmaktadır AT. sūn- > Kpç. sun-/sūn- (uzamak); AT. yū- > Kpç. yu-/yuf-/yuv-/yü-/yüf-/yüv- (yıkamak); AT. yūñ > Uyg. yūñ; Krh. yūñ/yuñ/yūñ; Hrz. yūñ; Çağ. yūñ; Kpç. yuñ/yun/yüg/yün/yūñ/yüvün; ETT. yūñ (yün); AT. hūç > Kpç. uç/üç (uç) (TDBUÜ: 179-180; Caferoğlu, 1993: 199; DLT: 156; Ata, 1998: 492; Karasoy, 1998: 685; Toparlı vd., 2003: 243-245-291-328-330; Dilçin, 1991: 653).

ū > ū

ü ünlüsü y ünsüzünün etkisiyle Gagauz Türkçesinde tespit edilen bir örnekte uzunluğunu yitirmeden öndamaksillaşarak ū ünlüsüne dönüşmektedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

AT. yũñ > Gag. ũn/ün (yün) (TDBUÜ: 180; Gaydarci vd., 1973: 491).

1. 1. 8. 3. Düzleşme

ũ > ı

Bu grupta yer alan lehçelerde ve özellikle de Türkiye Türkçesinde tespit edilen bazı örneklerde ũ ünlüsünün kısalarak ve düzleşerek ı'ya dönüştüğü görülür.

AT. yũ- > Gag. yı a-; TT. yıka- (yıkamak); OT. tũ- > Az. tıħa-; Gag. tı a-; TT. tıka-; Trkm. dı - (tıkamak); AT. sũba- > TT. sıva- (sıvamak) (TDBUÜ: 111-180; KTLS, 1991: 776-886-887-986; Gaydarci vd., 1973: 221-482; Yalçın, 2009b: 137).

Bu değişime Türk dilinin çeşitli tarihî dönemlerinde de rastlanmaktadır AT. sũba- > Çağ. sıva-; Kpç. suva-/sıva-/sıza-; ETT. sıga- (sıvamak); AT. sũb > V. Bulg. şıw (su) (TDBUÜ: 179-180; Ercilasun, 2005: 213; LÇTO: 200; Toparlı vd., 2003: 243; Yıldız, 2008: 480).

1. 1. 8. 4. Genişleme

ũ > o

Azerbaycan ve Türkmen Türkçelerinde tespit edilen bir örnekte ũ ünlüsünün kısalarak genişleyerek o ünlüsüne değiştiiği görülür.

AT. ũdı- (uyumak) > Az. oyan-; Trkm. oyan- (uyanmak) (TDBUÜ: 179; KTLS, 1991: 920-921).

Bu değişime Türk dilinin çeşitli tarihî dönemlerinde de rastlanmaktadır. Örneğın, AT. yũt- > Kpç. yut-/yud-/yovut- (yutmak); AT. ũç- > Kpç. uç-/ oç-; ETT. oç- (kucaklamak); AT. bũ a > Çağ. boğa; Kpç. buğa/boğa (boğa); AT. ũ > Kök. o /uğuş; Uyg. o us/oğuş/oğus; Krh. oğuş (boy, kabile); AT. ũ > Kpç. uğ/o (çadırın üst direği) (TDBUÜ: 179-180; Caferoğlu, 1993: 94; DLT: 87; LÇTO: 72; Toparlı vd., 2003: 36-161-250-256-291-330; Dilçin, 1991: 623).

1. 1. 8. 5. Ünlü Düşmesi

Oğuz Grubu Türk lehçelerinden biri olan Azerbaycan Türkçesinde görülen bir örnek dışında AT. ũdı- (uyumak) > ET.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

udu u > Az. yuğu (uyku) (TDBUÜ: 179; Choi, 1992: 367) ilk hecede yer alan ü ünlüsünün düştüğü herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

ü ünlüsünde görülen düşme olayı Eski Türkiye Türkçesinde tespit edilen bir sözcükte de görülmektedir AT. ū- > AT. ūdı- > (udı- 1 >) ETT. yu u (uyku) (TDBUÜ: 179; Özkan, 2000: 106).

1. 1. 8. 6. Ünlü Türemesi

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ilk hecede ü ünlüsünün türediği herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

1. 1. 8. 7. Ünlü İkizleşmesi (Diftong)

Bu grupta özellikle Türkmen Türkçesinde yaygın olmakla birlikte gruptaki diğer lehçelerde de ü ünlüsünün “uv veya uğ” şeklinde ikizleştiği görülmektedir.

AT. bū > Az. buğ; TT. buğu; Trkm. bŭğ (buğu); AT. ūlı- > Trkm. uvla- (ulumak); AT. yūt- > Trkm. yuvut- (yutmak); AO. yūdum (< AT. yūt-) > Trkm. yuvdum (yudum); AT. yū- > Trkm. yuv- (yıkamak) (TDBUÜ: 128-179-180; Choi, 1992: 148-150-162; Tekin vd., 1995: 85-651-711-712; KTLS, 1991: 82-83; 915-997-999).

ü ünlüsünde görülen ünlü ikizleşmesi olayı Türk dilinin tarihi dönemlerinde de görülmektedir AT. yū- > Hrz. yu-/yuv-/yuw-; Çağ. yu-/yuv-/yuy-; Kpç. yu-/yuf-/yuv-/yü-/yüf-/yüv- (yıkamak); AT. yūt- > Kpç. yut-/yud-/yovut- (yutmak) (TDBUÜ: 180; Ata, 1998: 490; Karasoy, 1998: 684; Toparlı vd., 2003: 328-330).

Oğuz	Az.	Gag.	TT.	Trkm.
	ı, u, o	ū, u, ū	u, ü, ı	ū, u, ü, ı, o

Tablo 7: İlk Hecedeki ü Ünlüsünde Görülen Ses Değişmeleri

	Kısalma	Öndamak.	Düz.	Gen.	Düş.	Tür.	Dift.
Az.	+	-	+	+	+	-	+
Gag.	+	+	-	-	-	-	-
TT.	+	+	+	-	-	-	+
Trkm.	+	+	+	+	-	-	+

Tablo 8: İlk Hecedeki ü Ünlüsünün Uğramış Olduğu Ses Olayları

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

1. 2. Öndamaksıl Ünlüler

1. 2. 1. ē Ünlüsünün Ses Bilgisi Görünümü

ē ünlüsü ön damakta teşekkül eden, geniş, düz ve uzun bir ünlüdür. ē ünlüsü Türkmen Türkçesinde sistemli olarak korunurken; Gagauz Türkçesinde düzensiz bir şekilde korunmuş; Azerbaycan ve Türkiye Türkçelerinde ise genellikle kısalmıştır. Yazı dillerinde olmasa da Azerbaycan Türkçesinin çeşitli ağızları ile (Karabağ, Nuça, Kuba, Kaşgay ve Aynallı vb.) Türkiye Türkçesinin özellikle Batı-Anadolu ağızlarında bēş (beş), dē- (demek), dēli (deli) (TDBUÜ: 62; Erdem, 2003: 89) ē ünlüsüne rastlanılmaktadır. Bunun dışında Azerbaycan Türkçesinde bazen ö ünlüsüne değişerek yuvarlaklaşmış; Türkmen Türkçesinde de kimi örneklerde ü ünlüsüne değişerek hem yuvarlaklaşmış hem de daralmıştır. Ayrıca ē ünlüsü bu gruptaki lehçelerde ilk hecede düşme, türeme ve ikizleşme özelliği göstermemektedir.

1. 2. 2. ē Ünlüsüyle İlgili Ses Olayları

1. 2. 2. 1. Ünlü Kısalması

ē ünlüsü Türkmen Türkçesinde sistemli olarak korunurken; Gagauz Türkçesinde düzensiz bir şekilde korunmuş; Azerbaycan ve Türkiye Türkçelerinde ise genellikle kısalmıştır.

AT. bērü > Az. beri; Gag. bēri; TT. beri; Trkm. bēri (beri); AT. kēkir- > Az. geyir-; Gag. gēri-; TT. geğir-; Trkm. gēğir- (geğirmek); AT. nē > Az. ne; Gag. ne; TT. ne; Trkm. nēme (ne); AT. kēmi > Az. gemi; Gag. gemi; TT. gemi; Trkm. gēmi (gemi); AT. tēlü > Az. deli; Gag. deli; TT. deli; Trkm. dēli (deli) (TDBUÜ: 180-181; KTLS, 1991: 62-63-156-157-262-263-264-265-642-643; Choi, 1992: 166-167-168; Tekin vd., 1995: 55-140-244-473; Gaydarci vd., 1973: 77-109-136-341).

1. 2. 2. 2. Artdamaksıllaşma

Bu grupta ē ünlüsünün artdamaksıllaştığı herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

1. 2. 2. 3. Yuvarlaklaşma

ē > ö

ē ünlüsü Azerbaycan Türkçesinde tespit edilen bir örnekte dudak ünsüzlerinin etkisiyle yuvarlaklaşarak ö ünlüsüne değişmiştir.

AT. kēb- > Az. gövşe- (geviş getirmek) (KTLS, 1991: 270-271; Choi, 1992: 167).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

ē > ö değişimine Çağatay Türkçesi döneminde tespit edilen bir örnekte de rastlanmaktadır AT. ētük > Çağ. ötü/itük (çizme) (TDBUÜ: 180; Karaağaç, 1997: 607; LÇTO: 57; Yalçın, 2009b: 169).

ē > ü

ē ünlüsü Türkmen Türkçesinde tespit edilen bir örnekte dudak ünsüzlerinin etkisiyle yuvarlaklaşarak ü ünlüsüne değişmiştir.

AT. kēper- > Trkm. gēber-/güber- (ölmek) (şişmek) (TDBUÜ: 181; KTLS, 1991: 258-259; Choi, 1992: 166; Tekin vd., 1995: 244).

1. 2. 2. 4. Daralma

ē > ü

ē ünlüsü Türkmen Türkçelerinde bir örnekte dudak ünsüzlerinin etkisiyle yuvarlaklaşarak dar yuvarlak ü ünlüsüne değişmiştir.

AT. kēper- > Trkm. gēber-/güber- (ölmek) (şişmek) (TDBUÜ: 181; KTLS, 1991: 258-259; Choi, 1992: 166; Tekin vd., 1995: 244).

1. 2. 2. 5. Ünlü Düşmesi

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ilk hecede yer alan ē ünlüsünün düştüğü herhangi bir örneğe rastlanılmamaktadır.

1. 2. 2. 6. Ünlü Türemesi

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ilk hecede ē ünlüsünün türediği herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

1. 2. 2. 7. Ünlü İkizleşmesi (Diftong)

Bu grupta ē ünlüsünden kaynaklanan herhangi bir ikizleşme örneğine rastlanmamıştır.

Oğuz	Az.	Gag.	TT.	Trkm.
	e, ö	ē, e	e	ē, ü

Tablo 9: İlk Hecedeki ē Ünlüsünde Görülen Ses Değişmeleri

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

	Kısalma	Artdamak.	Yuv.	Dar.	Düş.	Tür.	Dift.
Az.	+	-	+	-	-	-	-
Gag.	+	-	-	-	-	-	-
TT.	+	-	-	-	-	-	-
Trkm.	+	-	+	+	-	-	-

Tablo 10: İlk Hecedeki ē Ünlüsünün Uğramış Olduğu Ses Olayları

1. 2. 3. Ünlüsünün Ses Bilgisi Görünümü

ünlüsü ön damakta teşekkül eden, yarı-geniş, düz ve uzun bir ünlüdür. Ana Türkçe döneminde Türkçe sözcüklerin sadece ilk hecelerinde varlığı tasarlanan bu ünlü Türk dilinin birkaç tarihî döneminde nadiren olarak görülen; ancak Oğuz grubu Türk lehçelerinde birebir olarak kullanımı görülmeyen bir ünlüdür. Fakat bu ünlü Oğuz grubu Türk lehçelerinde uzunluğunun korunduğu durumlarda çoğunlukla ünlüsüne; uzunluğun korunmadığı kısalma durumlarında ise i ve e ünlülerine değişmektedir.

ünlüsü bu gruptaki lehçelerde çoğunlukla kısalma temayülü göstermektedir. Fakat Türkmen Türkçesinde düzenli bir şekilde uzunluğunu koruyarak ünlüsüne değişip daralmış ve yine uzunluğunu koruyarak bazı örneklerde ē ünlüsüne değişerek genişlemiştir. Bu daralma ve genişleme olayı Gagauz, Türkiye ve Türkmen Türkçelerinde e/i ünlülerine değişmeyle de görülür. İlk hecedeki ünlüsü ile ilgili olarak bu gruptaki lehçelerde düşme veya türeme olayına rastlanmamaktadır. Ayrıca bu ünlü grupta sadece Türkmen Türkçesinde ikiz ünlü oluşturmaktadır.

1. 2. 4. Ünlüsüyle İlgili Ses Olayları

1. 2. 4. 1. Ünlü Kısalması

ünlüsü Türkmen Türkçesinde düzenli bir şekilde ünlüsüne veya birkaç örnekte ē ünlüsüne değişmekle beraber kısalarak e/i ünlülerine değişmektedir. Gagauz Türkçesinde de birkaç örnekte ē ünlüsüne değişmekle birlikte çoğunlukla kısalarak e/i ünlülerine değişmektedir. Azerbaycan Türkçesinde kısalarak é/i'ye Türkiye Türkçesinde ise kısalarak e/i ünlülerine değişmektedir. Geniş e'den

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

dar, dar i'den de geniş bir yapıya sahip olan ünlüsü bağlamında düşünüldüğünde i'ye kısalan örnekler daralma; e'ye kısalan örnekler ise genişleme kısmında gösterileceği için burada sadece ünlüsünün kısalarak e'ye değiştiği Azerbaycan Türkçesine ait örneklere yer verilecektir.

AT. y ti > Az. yèddi/yēddi; Gag. yedi; TT. yedi; Trkm. yedi (yedi); AT. şik > Az. eşik (dışarıda); Gag. yeşik; TT. eşik; Trkm. şik (kapı, eşik); AT. b r- > Az. vèr-; Gag. ver-; TT. ver-; Trkm. ber- (vermek); AT. k ç > Az. gèç; Gag. geç; TT. geç; Trkm. g ç (TDBUÜ: 181-182; KTLS, 1991: 260-261-376-946-947-980-; Choi, 1992: 185-186-187; Tekin vd., 1995: 271-686; Gaydarci vd., 1973: 104-112).

1. 2. 4. 2. Artdamaksıllaşma

Bu grupta ünlüsünün artdamaksıllaştığı herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

1. 2. 4. 3. Yuvarlaklaşma

Bu grupta ünlüsünün yuvarlaklaştığı herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

1. 2. 4. 4. Daralma

>

ünlüsü Türkmen Türkçesinde düzenli bir şekilde ünlüsüne değişmektedir.

AT. l > Trkm. l (il, halk, ülke); AT. n- > Trkm. n- (inmek); AT. k çe > Trkm. g ce (gece); AT. y t- > Trkm. t- (yedmek, yedeğinde götürmek) (TDBUÜ: 181-182; Tekin vd., 1995: 270-374-377-386).

> değişimine Türk dilinin çeşitli tarihî dönemlerinde de rastlanmaktadır. Örneğin, AT. ki > ETT. ikki/ ki (iki); AT. l > Krh. l/il; ETT. il/ l (il, memleket); AT. y l > Uyg. y l/yil; Krh. y l/yel; ETT. yil/y l (rüzgar) (TDBUÜ: 181-182; Caferoğlu, 1993: 192; DLT: 149; KB: 191; Arat, 2006: XXIX; Korkmaz, 1995: 452-453; Dilçin, 1991: 613; Yıldız, 2008: 524; Yalçın, 2009b: 201).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

> i

ünlüsü bu grupta Türkmen Türkçesinde düzenli bir şekilde ünlüsüne değişmekle beraber gruptaki bütün lehçelerde kısalıp daralarak i ünlüsüne de değişmektedir.

AT. n- > Gag.in-; TT. in- (inmek); AT. ki > Az. iki; Gag. iki; TT. iki; Trkm. iki (iki); AT. y - > Gag. i- (yemek) (TDBUÜ: 181-182; KTLS, 1991: 376-377; Choi, 1992: 183-186; Tekin vd., 1995: 372; Gaydarci vd., 1973: 202-203).

> i değişimine Türk dilinin çeşitli tarihî dönemlerinde de rastlanmaktadır. Örneğin, AT. ki > Kök. eki/iki/ekin; Uyg. iki; Krh. ikki; Çağ. iki; Kpç. ikki/eki/ekki/iki; ETT. ikki/ ki (iki); AT. l > Kök. el/il; Uyg. el/il; Krh. l/il; Çağ. il; Kpç. il/el; ETT. il/ l (il, memleket); AT. y - > Kök. ye-/yi-; Uyg. ye-/yi-; Krh. yi-/ye-; Çağ. yi-; Kpç. yi-/ye-/yiy-; ETT. yi-/yī- (yemek); AT. y l > Uyg. y l/yil; Krh. y l/yël; Çağ. yil; Kpç. yel/yil; ETT. yil/y l (rüzgar) (TDBUÜ: 181-182; Tekin, 2003: 244-259; Caferoğlu, 1993: 61-190-192; DLT: 50-148-149; KB: 190-191; Arat, 2006: XXIX; Karasoy, 1998: 476-477-681; Toparlı vd., 2003: 108-109-318-322; Korkmaz, 1995: 452-453; Dilçin, 1991: 613; Yıldız, 2008: 522-524).

1. 2. 4. 5. Genişleme**> e**

ünlüsü bu grupta yer alan Gagauz ve Türkiye Türkçelerinde tarihî süreç içerisindeki genel temayülüne ve birincil uzun ünlülerin genişletici etkisine bağlı olarak bazı örneklerde genişleyerek e ünlüsüne değişmektedir.

AT. b ş > Gag. beş; TT. beş (beş); AT. k çe > Gag. gece; TT. gece (gece); AT. y t- > Gag. yedek; TT. yedek (yedemek, yedeğinde götürmek); AT. k ç > Gag. geç; TT. geç (geç) (TDBUÜ: 181-182; KTLS, 1991: 62-63-258-260-980; Choi, 1992: 183-184; TDBUÜ: 181; Gaydarci vd., 1973: 81-107-112).

> e değişimine Türk dilinin çeşitli tarihî dönemlerinde de rastlanmaktadır. Örneğin, AT. b r- > Kök. ber-/bir-; Uyg. bir-/Uyg.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Br. bër-; Krh. bër-/b r-; Hr. bër-; Çağ. bir-; Kpç. bir-/vir-/ber-/ver-; ETT. vir-/ v r- (vermek); AT. b ş > Kök. beş/biş; T. Bulg. bel'h/beh(ti); Uyg. biş; Krh. beş; V. Bulg. biel, Hr. bësh; Çağ. biş; Kpç. biş/beş/beys; ETT. biş/b ş (beş); AT. t - > Kök. et-/it-; Uyg. et-; Krh. èt-; Hr. et-; Çağ. it-; Kpç. et-/id-/it-; ETT. it- (düzenlemek) (TDBUÜ: 182; Tekin, 2003: 240-241-244; Ercilasun, 2005: 212-213; Caferoğlu, 1993: 29-30-52; DLT: 19-42; KB: 87; Ata, 1998: 58-59-139; Karasoy, 1998: 379-381-485; Toparlı vd., 2003: 31-32-77; Korkmaz, 1995: 452-455; Dilçin, 1991: 593-646; Yıldız, 2008: 419).

> ē

ünlüsü Türkmen Türkçesinde tespit edilen bir örnekte uzunluğunu yitirmeden birincil uzun ünlülerin genişletici etkisiyle genişleyip ē ünlüsüne değişmektedir.

AT. b ş > Trkm. bēş (beş) (TDBUÜ: 181; KTLS, 1991: 63; Choi, 1992: 184; Tekin vd., 1995: 55).

> ē değişimine Ana Kıpçak Türkçesi olarak tasarlanan dönemde de rastlanmaktadır AT. t - > AK. dē- (demek); AT. y - > AK. yē- (yemek) (TDBUÜ: 182; Eker, 1998: 47).

1. 2. 4. 6. Ünlü Düşmesi

İlk hecede yer alan ünlüsünün düştüğü herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

1. 2. 4. 7. Ünlü Türemesi

İlk hecede ünlüsünün türediği herhangi bir örneğe rastlanılmamaktadır.

1. 2. 4. 8. Ünlü İkizleşmesi (Diftong)

Bu grupta yer alan Türkmen Türkçesinde bazı örneklerde ünlüsünün “iy” şeklinde ikizleştiği görülmektedir.

AT. t - > Trkm. diy- (demek, söylemek); AT. y - > Trkm. iy- (yemek); AT. k çe > Trkm. giyce (gece) (TDBUÜ: 182; Tekin vd., 1995: 165-387; Buran ve Alkaya, 2009: 117).

ünlüsünde görülen ünlü ikizleşmesi olayı Türk dilinin tarihî dönemlerinde de görülmektedir AT. b ş > V. Bulg. biel; Kpç.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

biş/beş/beyš (beş); AT. k çe > Kpç. kiçe/keçe/keşe/keyce (gece); AT. t - > Kpç. de-/di-/dih-/dü-/ti- (demek, söylemek); AT. y - > Kpç. yi-/ye-/yiy- (yemek); AT. y ti > V. Bulg. cieti (yedi) (TDBUÜ: 182; Ercilasun, 2005: 213; Toparlı vd., 2003: 32-57-135-322).

Oğuz	Az.	Gag.	TT.	Trkm.
	i, ê, ē	i, e	e, i	ē, , e, i

Tablo 11: İlk Hecedeki Ünlüsünde Görülen Ses Değişmeleri

	Kısalma	Artdamak.	Yuv.	Dar.	Gen.	Düş.	Tür.	Dift.
Az.	+	-	-	+	+	-	-	-
Gag.	+	-	-	+	+	-	-	-
TT.	+	-	-	+	+	-	-	-
Trkm.	+	-	-	+	+	-	-	+

Tablo 12: İlk Hecedeki Ünlüsünün Uğramış Olduğu Ses Olayları

1. 2. 5. Ünlüsünün Ses Bilgisi Görünümü

ünlüsü ön damakta teşekkül eden, dar, düz ve uzun bir ünlüdür. ünlüsü Türkmen Türkçesinde bazı istisnalar dışında sistemli olarak korunurken; Gagauz Türkçesinde düzensiz bir şekilde korunmuş; Azerbaycan ve Türkiye Türkçelerinde ise genellikle kısalmıştır. Bunun dışında bu gruptaki bütün lehçelerde bazen ı ünlüsüne değişerek artdamaksıllaşmıştır. Türkmen Türkçesinde de kimi örneklerde ü ünlüsüne değişerek yuvarlaklaşmıştır. Ayrıca ünlüsü bu gruptaki lehçelerde ilk hecede düşme, türeme veya ikizleşme özelliği göstermemektedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

1. 2. 6. Ünlüsüyle İlgili Ses Olayları

1. 2. 6. 1. Ünlü Kısalması

ünlüsü Türkmen Türkçesinde sistemli olarak korunurken; Gagauz Türkçesinde düzensiz bir şekilde korunmuş; Azerbaycan ve Türkiye Türkçelerinde ise genellikle kısalmıştır.

AT. $\text{ş} > \text{Az. iş}$; Gag. iş ; TT. iş ; Trkm. ş (iş) ; AT. $\text{rig} > \text{Az. iri}$; Gag. ri ; TT. iri ; Trkm. ri (iri, büyük) ; AT. $\text{k r-} > \text{Az. gir-}$; Gag. gir- ; TT. gir- ; Trkm. g r- (girmek) ; AT. $\text{t ş} > \text{Az. dış}$; Gag. dış ; TT. dış ; Trkm. d ş (dış) (TDBUÜ: 182-183; KTLS, 1991: 176-177-274-275-396-397-404-405; Choi, 1992: 198-199; Tekin vd., 1995: 164-273-372-382).

1. 2. 6. 2. Artdamaksıllaşma

$> \bar{i}$

ünlüsü Türkmen Türkçesinde uzunluğunu yitirmeden artdamaksıllaşıp $\bar{i}$ ünlüsüne dönüşmüştür⁴.

AT. $\text{z} > \text{Trkm. } \bar{i} \text{z (iz)}$; AT. $\text{t z} > \text{Trkm. } \bar{d} \bar{i} \text{z (diz)}$ (TDBUÜ: 183; KTLS, 1991: 179-413; Choi, 1992: 198-200; Tekin vd., 1995: 157-366).

$> \mathbf{i}$

ünlüsü bu gruptaki lehçelerde kısılırken artdamaksıllaşarak $\mathbf{i}$ ünlüsüne değişmektedir.

AT. $\text{k ç i-} > \text{Az. } \bar{g} \bar{i} \text{ç i}$; Gag. $\bar{g} \bar{i} \text{ç i}$; TT. $\bar{g} \bar{i} \text{ç i}$ (kaşınmak, gici-, gıcıklanmak); ET. $\text{iş iğ (sıcak)} > \text{AO. } \text{sin-} > \text{Gag. } \text{yısın-}$; TT. ısın- (ısınmak) (TDBUÜ: 183; KTLS, 1991: 272-273-356-357; Choi, 1992: 198-200).

⁴ Choi (1992: 200), ünlüsünün artdamaksıllaşarak $\bar{i}$ 'ya değişme durumunu bazen ç, t, z gibi dış ünsüzlerinin komşuluğunda görüldüğünü söylemektedir; ancak bu özellik tam tersi bir durum oluşturan öndamaksıllaştırıcı etkisi olan dış ünsüzlerinin komşuluğunda değil aslında ünlüsünün kısılırken bıraktığı artdamaksıllaşma özelliğine dayanmaktadır (Yalçın, 2009a: 2342).

Bu değişime Türk dilinin çeşitli tarihî dönemlerinde de rastlanmaktadır. Örneğın, AT. l- > Krh. ılış-/iliş- (ilmek, ilıştirmek); AT. ş > Uyg. iş/iş; Krh. ş/iş/iş (iş); AT. h n > Uyg. mağ (sığmak); Krh. n/y n/in/yin/yın (in, mağara); AT. k ç-i > Uyg. kıcık (kaşınmak, gici-, gıcıklanmak); AT. t ş > Krh. t ş/tış (diş); AT. y nçe > Krh. yinçe/yınçe (ince) (TDBUÜ: 182-183; Caferoğlu, 1993: 57-67-115; DLT: 50-51-121-152).

1. 2. 6. 3. Yuvarlaklaşma

> ü

ünlüsü Türkmen Türkçesinde dudak ünsüzlerinin yuvarlaklaştırıcı etkisine bağlı olarak yuvarlaklaşp ü ünlüsüne değişmiştir.

AT. b n- > Trkm. mün- (binmek) (TDBUÜ: 183; KTLS, 1991: 71; Choi, 1992: 203; Tekin vd., 1995: 466).

Bu değişime Türk dilinin çeşitli tarihî dönemlerinde de rastlanmaktadır. Örneğın, AT. nçük > Kpç. inçük/yinçik/yinçük/yünçük (baldır); AT. b n- > Uyg. min-/mün-; Krh. m n-/mün-; Hz. min-/mün- (binmek); AT. k n > Kpç. kindik/kindek/kindük/kündük/kündü (göbek) (TDBUÜ: 182-183; Caferoğlu, 1993: 90; DLT: 84; Ata, 1998: 291; Toparlı vd., 2003: 111-149).

1. 2. 6. 4. Genişleme

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ünlüsünün genişlediği herhangi bir örneğe rastlanılamamıştır.

1. 2. 6. 5. Ünlü Düşmesi

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ilk hecede yer alan ünlüsünün düştüğü herhangi bir örnek bulunmamaktadır.

1. 2. 6. 6. Ünlü Türemesi

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ilk hecede ünlüsünün türediği herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

1. 2. 6. 7. Ünlü İkizleşmesi (Diftong)

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ünlüsünden kaynaklanan herhangi bir ikizleşme örneğine rastlanmamıştır.

Oğuz	Az.	Gag.	TT.	Trkm.
	ı, 1	, ı, 1	ı, 1	, ı, ü

Tablo 13: İlk Hecede Ünlüsünde Görülen Ses Değişmeleri

	Kısalma	Artdamak.	Yuv.	Gen.	Düş.	Tür.	Dift.
Az.	+	+	-	-	-	-	-
Gag.	+	+	-	-	-	-	-
TT.	+	+	-	-	-	-	-
Trkm.	+	+	+	-	-	-	-

Tablo 14: İlk Hecede Ünlüsünün Uğramış Olduğu Ses Olayları

1. 2. 7. Ünlüsünün Ses Bilgisi Görünümü

ünlüsü ön damakta teşekkül eden, geniş, yuvarlak ve uzun bir ünlüdür. Ana Türkçe ünlüsü bazı istisnalar dışında (sön-; ös-) Türkmen Türkçesinde sistemli olarak korunurken; Azerbaycan, Gagauz ve Türkiye Türkçelerinde genellikle kısalarak ö ünlüsüne değişmiştir. Yazı dillerinde olmasa da hem Azerbaycan d rt (dört), g l > göl (TDBUÜ: 60; Choi, 1992: 208) hem de Türkiye Türkçesinin b l- (böl-), d n- (dönmek), d rt (dört), - (düşünmek), r- (örmek) (TDBUÜ: 62; Erdem, 2003: 94) çeşitli ağızlarında ünlüsünün korunduğu görülmektedir. Bunların dışında Gagauz ve Türkiye Türkçelerinde bazen ü'ye daralmış; Azerbaycan, Gagauz ve Türkiye Türkçelerinde ise kimi örneklerde e'ye değişerek düzleşmiştir. Ayrıca Türkmen Türkçesinde uzunluğunu korumak kaydıyla ö'ya ve Gagauz Türkçesinde de o'ya değişerek artdamaksıllaşmıştır. Ayrıca ünlüsü bu gruptaki lehçelerde ilk hecede düşme, türeme veya ikizleşme özelliği göstermemektedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

1. 2. 8. Ünlüsüyle İlgili Ses Olayları

1. 2. 8. 1. Ünlü Kısılması

Ana Türkçe ünlüsü Türkmen Türkçesinde sistemli olarak korunurken kimi sözcüklerde kısalarak normal süreli ö'ye de dönüşmüştür. Gagauz Türkçesinde düzensiz bir şekilde korunan bu ünlü Azerbaycan ve Türkiye Türkçelerinde genellikle kısalmıştır.

AT. k k > Az. göy; Gag. gök; TT. gök; Trkm. g k (gök); AT. s n- > Az. sön-; Gag. sön-/sen-/son-; TT. sön-; Trkm. sön- (sönmek); AT. t > Az. öd; Gag. öt; TT. öd; Trkm. t (öd, safra kesesi) (TDBUÜ: 183-184; Choi, 1992: 210-213-219; Tekin vd., 1995: 290-508-586; KTLS, 1991: 278-279-672-673-794-795; Gaydarci vd., 1973: 117-356-431).

1. 2. 8. 2. Artdamaksıllaşma

> ö

Ana Türkçe ünlüsü bu grupta yer alan Türkmen Türkçesinde tespit edilen bir sözcükte uzunluğunu yitirmeden artdamaksıllaşarak ö ünlüsüne dönüşmüştür.

AT. - > Trkm. öyla⁵ (düşünmek); (TDBUÜ: 183; KTLS, 1991: 197).

⁵ Türkmen Türkçesinde görülen öyla- (düşünmek) fiili AT. - (düşünmek) fiili ile ilgilidir. Çünkü bu yapı öncelikle Eski Türkçede fiilden isim yapma eki olarak kullanılan -t ünsüzünün "ar- (dolaşmak) > art (geçit), adır- (ayır-) > adırt (fark, ayrılık)" (Gabain, 2003: 55) - (düşünmek) fiili üzerine getirilmesi ve öt (nasihat, öğüt) (Tekin, 2003: 251) isim şekline dönüştükten sonra birincil uzun ünlülerin bıraktığı seslik izlerden biri olan tonlulaşmanın (TDBUÜ: 128) etkisiyle t ünsüzünün tonlulaşarak d'ye dönmesi "öd" (Caferoğlu, 1993: 102) ve oradan da d > y değişimine ve yine birincil uzun ünlülerin bıraktığı artdamaksıllaşma özelliğine (Yalçın, 2009a: 2342) bağlı olarak öy (düşünce) şekline dönüşmesiyle oluşmuş ve daha sonra da üzerine isimden fiil yapma eki -la ekini alarak ö-y-la- şekline gelişmiş olmalıdır. Ayrıca Türkmen Türkçesinde görülen bu şekil uzunluğu olmaksızın o'lu veya daralmış olarak u'lu şekliyle diğer Türk lehçelerinde de görülmektedir Bşk. uyla-; Krç-Blk. oyla-; Kkp. oyla-; Kzk. oyla-; Kırg. oylö; Kmk. oyla-; Nog. oyla-; Kır. Tat. oyla-; Tat. uyla-; Özb. oyle-; Y. Uyg. oyli- (TDBUÜ: 183; KTLS, 1991: 196-197; Tavkul, 2000: 313; Baskakov, 1958: 488; Bammatov, 1969: 241; Baskakov, 1963: 242; Üseinov, 2005: 182).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

> o

Ana Türkçe ünlüsü bu grupta yer alan Gagauz Türkçesinde tespit edilen bir sözcükte kısılırken artdamaksıllaşarak o ünlüsüne dönüşmüştür.

AT. s n- > Gag. sön-/sen-/son- (sönmek) (TDBUÜ: 184; Choi, 1992: 219; Gaydarci vd., 1973: 431).

Bu değişime Karahanlı Türkçesi döneminde tespit edilen bir örnekte de rastlanmaktadır AT. y r- > Krh. y r-/yör-/yorul- (çözmek) (DLT: 154; TDBUÜ: 184).

1. 2. 8. 3. Düzleşme

> e

Ana Türkçe ünlüsü bu gruptaki bazı lehçelerde sınırlı sayıda örnekte uzunluğunu korumadan düzleşerek e ünlüsüne dönüşmektedir.

AT. s n- > Gag. sön-/sen-/son- (sönmek); AT. s- > Az. es-; Gag. es-; TT. es- (esmek, savurmak) (Choi, 1992: 210-219; TDBUÜ: 183-184; KTLS, 1991: 222; Gaydarci vd., 1973: 180-431).

Bu değişime Türk dilinin çeşitli tarihî dönemlerinde hem > e hem de > è şeklinde rastlanmaktadır. Örneğin, AT. * - > 1⁶ > V. Bulg. wel- (ölmek); AT. s- > Krh. es-; Hrz. es-; Çağ. ës-; Kpç. es-/is-/ös-; ETT. es- (esmek, savurmak); AT. b > Çağ. bew/baw(?); Kpç. böv/böv/bev/böyi/buy (örümcek, akrep); (TDBUÜ: 183; Clauson,

⁶ Tekin'in TDBUÜ adlı eserinde öl- fiilinin uzun olup olmadığına dair herhangi bir kayıt yoktur; ancak Ercilasun "Türkçede Öl- Fiili Üzerine" başlıklı makalesinde Ana Türkçede - (düşünmek) olarak tasarlanan sözcük dışında r-/ n- (yükselmek, çıkmak, belirlemek) fiillerinin de kökünün düşünmek olarak tasarlanan - fiili dışında farazî bir * - köküne dayanabileceğini belirtmiş ve r-/ n- fiillerindeki r ve n ünsüzlerinin Eski Türkçede fiilden fiil türetme ekleri olarak kullanıldığından yola çıkarak l- (ölmek) sözcüğündeki l ünsüzünün de bir fiilden fiil türetme eki olduğunu vurgulamıştır. Bu açıklamadan sonra da öl- fiilinin aslında uzun ünlülü olduğunu; fakat 11. yüzyılda kısa biçiminin yaygınlaştığını belirtmektedir. "öl-" fiilinin uzunluğuna dair önemli bir tespit de öl- fiilinin Sibiryaya Tatar Türkçesindeki görünümüdür. Alkaya (2008: 181-182) bu sözcüğün Sibiryaya Tatar Türkçesinde "öyl-" şeklinde iç seste bir y türemesiyle karşılandığını belirtmektedir. Bu durumun uzun ünlülerin kısılırken kendilerinden önce veya sonra bir ünsüz türetme özelliklerinden kaynaklandığı düşünülürse öl- fiilinin uzun olduğu daha da belirginleşmektedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

1972: 323; Ercilasun, 2007: 374; Ercilasun, 2005: 213; DLT: 40; Ata, 1998: 137; Karasoy, 1998: 240; Toparlı vd., 2003: 36-75-212; Dilçin, 1991: 605).

1. 2. 8. 4. Daralma

> ü

Ana Türkçe ünlüsü bu grupta yer alan Gagauz ve Türkiye Türkçelerinde bir sözcükte kısalarak ve daralarak ü ünlüsüne dönüşmektedir.

AO. k gerçgin > Gag. güvercin; TT. güvercin (güvercin) (TDBUÜ: 184; Choi, 1992: 211-214; KTLS, 1991: 296-297; Gaydarci vd., 1973: 121-445).

> ü değişimine Türk dilinin çeşitli tarihî dönemlerinde de rastlanmaktadır. Örneğin, AT. ze > Kök. üze; Uyg. öze; Krh. ze/üze; Hr. üze; Çağ. üze; Kpç. öze/üze; ETT. üzre (yukarı, yukarıya, yukarıda); AT. t rt > Kök. tört; Uyg. tört; Krh. t rt/tört; Hr. tört; Çağ. tört; Kpç. tört/dörd/dört/dörüd/dörüt/türt; ETT. dört (dört); AT. t z > Uyg. t z/töz; Krh. t z/tüz; Hr. tözi (hepsi); Çağ. töz; Kpç. töz-lik; ETT. töz (kök, asıl, esas) (TDBUÜ: 183-184; Tekin, 2003: 255-257; Caferoğlu, 1993: 103-163; DLT: 125-131-139; Toparlı ve Argunşah, 2008: 274; Ata, 1998: 457-646; Karasoy, 1998: 646-661; LÇTO: 117; Toparlı vd., 2003: 214-282-283; Yıldız, 2008: 370-509; Tar. S: 3844).

1. 2. 8. 5. Ünlü Düşmesi

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ilk hecede yer alan ünlüsünün düştüğü herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

1. 2. 8. 6. Ünlü Türemesi

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ilk hecede ünlüsünün türediği herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

1. 2. 8. 7. Ünlü İkizleşmesi (Diftong)

Bu grupta yer alan Türkmen Türkçesinde tespit edilen bir örnekte ünlüsünün “öy/oy” şeklinde ikizleştiği görülmektedir.

AT. b > Trkm. möy (örümcek); AT. - > Trkm. öyla- (düşünmek) (TDBUÜ: 56-183; KTLS, 1991: 197-683).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

ünlüsünde görülen ünlü ikizleşmesi olayı Türk dilinin tarihî dönemlerinde de görülmektedir AT. b > Krh. b g/b y/bi/b ; Çağ. bew/baw (?); Kpç. böv/böy/bev/böyi/buy; ETT. bö/böy (örümcek, akrep) (TDBUÜ: 183; Clauson, 1972: 323; DLT: 23; Toparlı vd., 2003: 36; Tar. S: 662).

Oğuz	Az.	Gag.	TT.	Trkm.
	ö, e	ö, o, ü, e	ö, e, ü	, ö, ö

Tablo 15: İlk Hecede Ünlüsünde Görülen Ses Değişmeleri

	Kısalma	Artdamak.	Düz.	Dar.	Düş.	Tür.	Dift.
Az.	+	-	+	-	-	-	-
Gag.	+	+	+	+	-	-	-
TT.	+	-	+	+	-	-	-
Trkm.	+	+	-	-	-	-	+

Tablo 16: İlk Hecede Ünlüsünün Uğramış Olduğu Ses Olayları

1. 2. 9. ü Ünlüsünün Ses Bilgisi Görünümü

ü ünlüsü ön damakta teşekkül eden, dar, yuvarlak ve uzun bir ünlüdür. ü ünlüsü Türkmen Türkçesinde bazı istisnalar dışında genellikle sistemli olarak korunurken; Gagauz Türkçesinde düzensiz bir şekilde korunmuştur. Azerbaycan ve Türkiye Türkçelerinde ise kısalmıştır; ancak Azerbaycan Türkçesinin Kaşkay ağzı kün > gün (gün), yüz > üz (yüz) (TDBUÜ: 61; Choi, 1992: 222) ile Türkiye Türkçesinin çeşitli ağızlarında gün (gün), yüz (yüz sayısı), üç (üç) (Erdem, 2003: 83-95-96; Choi, 1992: 223-225) ü ünlüsüne rastlanılmaktadır. Bunların dışında Azerbaycan, Gagauz ve Türkiye Türkçelerinde bazen i'ye değişerek düzleşmiştir. Ayrıca Türkmen ve Türkiye Türkçelerinde ikiz ünlü oluşturan bu ünlü gruptaki lehçelerde ilk hecede düşme veya türeme özelliği göstermemektedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

1. 2. 10. ü Ünlüsüyle İlgili Ses Olayları

1. 2. 10. 1. Ünlü Kısılması

ü ünlüsü kısalarak ü'ye dönüştüğü birkaç istisna örnek dışında Türkmen Türkçesinde genellikle “üy” ikiz ünlüsü oluşturacak şekilde sistemli olarak korunurken; Gagauz Türkçesinde düzensiz bir şekilde korunmuştur. ü ünlüsü Azerbaycan ve Türkiye Türkçelerinde ise kısalmıştır.

AT. kün > Az. gün; Gag. gün; TT. gün; Trkm. gün (gün); AT. sür- > Az. sür-; Gag. sür-; TT. sür-; Trkm. sür- (sürmek); AT. tū > Az. tük; Gag. tū; TT. tūy; Trkm. tūy (tūy, saç, kıl); AT. hūr- > Az. hūr-; Gag. ürü-; TT. ür-; Trkm. üyr- (ürümek, havlamak) (TDBUÜ: 185; Choi, 1992: 223-224; Tekin vd., 1995: 319-593-640-658; KTLS, 1991: 292-293-804-805-910-911-928-929; Gaydarci vd., 1973: 123-443-481-491).

1. 2. 10. 2. Artdamaksıllaşma

Bu grupta ü ünlüsünün artdamaksıllaştığı herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

1. 2. 10. 3. Düzleşme

ü > i

ü ünlüsünün bu grupta Türkmen Türkçesi dışındaki lehçelerde bazen düzleşerek i ünlüsüne dönüştüğü görülmektedir.

AT. tūp > Az. dib; Gag. dip; TT. dip (dip) (TDBUÜ: 185; Choi, 1992: 227; KTLS, 1991: 174; Gaydarci vd., 1973: 147).

Bu değişime Kıpçak ve Eski Türkiye Türkçelerinde de rastlanmaktadır. Örneğin, AT. tūp > Kpç. tūp/tūb/tip/tib/dip/dib; ETT. dip/dib (dip); AT. ūm > Kpç. m; ETT. im (şalvar) (TDBUÜ: 185; Clauson, 1972: 155Yıldız, 2008: 367; Toparlı vd., 2003: 287).

1. 2. 10. 4. Genişleme

Bu grupta ü ünlüsünün genişlediği herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

1. 2. 10. 5. Ünlü Düşmesi

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ilk hecede yer alan ü ünlüsünün düştüğü herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

1. 2. 10. 6. Ünlü Türemesi

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ilk hecede ü ünlüsünün türediği herhangi bir örnek bulunmamaktadır.

1. 2. 10. 7. Ünlü İkizleşmesi (Diftong)

Bu grupta özellikle Türkmen Türkçesinde yaygın bir şekilde ü ünlüsünün kısalırken “üy” şeklinde ikizleştiği görülmektedir. Bu ikizleşme serpinti halinde gruptaki diğer lehçelerde de görülmektedir.

AT. hūr- > Trkm. üyr- (ürümek, havlamak); AT. kūç > Trkm. güyç (güç); AT. tū > TT. tüy; Trkm. tüy (tüy, saç, kıl); AT. sūt > Trkm. süyt (süt); AT. tūp > Trkm. düyp (dip) (TDBUÜ: 78-79-185; Tekin vd., 1995: 185-324-595-640-658; KTLS, 1991: 175-291-805-911-929; Choi, 1992: 224-227; Buran ve Alkaya, 2009: 117).

ü ünlüsünde görülen ünlü ikizleşmesi olayı Türk dilinin tarihî dönemlerinden Eski Türkiye Türkçesinde de tespit edilen bir örnekte görülmektedir AT. tū > ETT. tüy (tüy, saç, kıl) (TDBUÜ: 185; Akkuş, 1995: 870).

Oğuz	Az.	Gag.	TT.	Trkm.
	ü, i	ũ, ü, i	ü, i	ü

Tablo 17: İlk Hecedeki ü Ünlüsünde Görülen Ses Değişmeleri

	Kısalma	Artdamak.	Düz.	Gen.	Düş.	Tür.	Dift.
Az.	+	-	+	-	-	-	-
Gag.	+	-	+	-	-	-	-
TT.	+	-	+	-	-	-	+
Trkm.	+	-	-	-	-	-	+

Tablo 18: İlk Hecedeki ü Ünlüsünün Uğramış Olduğu Ses Olayları

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

2. İlk Hece Dışındaki Ünlüler

2. 1. Artdamaksıl Ünlüler

2. 1. 1. ā Ünlüsünün Ses Bilgisi Görünümü

Türkçede uzun ünlüler genellikle ilk hecede bulunur. İkinci hecede ise sınırlı sayıda örnekte uzun ünlüye rastlanmaktadır.⁷ Söz sonunda ise birincil uzun ünlülere rastlanmamaktadır. Az sayıda da olsa ikinci hecede görülen birincil ā ünlüsü Türk dilinin tarihî dönemlerinden itibaren genellikle kısalarak normal süreli a ünlüsü ile karışmıştır *tumān⁸ > Kök. tuman; Uyg. tuman; Krh. tuman; Hrz. duman; Çağ. tuman; Kpç. uman/tuman; ETT. uman (duman); *irā /yirā > Kök. ıra ; Uyg. ıra /yıra ; Krh. yıra ; Hrz. ıra /yıra ; Çağ. yıra ; Kpç. ıraḥ/ırağ/yıra ; ETT. ıraḥ/ırağ/ıra (uzak); *sa āl > Uyg. sa al; Krh. sa al; Hrz. sa al; Çağ. sa al; Kpç. sa al; ETT. sa al (sakal); *aşā > Krh. aša ; Hrz. aša /aşağ; Kpç. aša /aşağ/aşağı/aşağa; ETT. aša /aşağ/aşağa/aşaḥ (aşağı) (TDBUÜ: 119-152-153; Tekin, 2003: 244; Gabain, 2003: 302; Caferoğlu, 1993: 58-128-165-192; DLT: 12-98-126-151; KB: 378-466-541; Ata, 1997: 173; Ata, 1998: 24-358-486; Karasoy, 1998: 597-647-681; Toparlı vd., 2003: 14-223-283-321; Dilçin, 1991: 587-612-613-632-641). Bu ünlünün Oğuz grubu Türk lehçeleri açısından almış olduğu görünüm ise şöyledir:

İlk hece dışında görülen ā ünlüsü Oğuz grubu Türk lehçelerinden Türkmen Türkçesinde genellikle; Gagauz Türkçesinde de nadiren korunurken diğer lehçelerde kısalmıştır. Ayrıca ā ünlüsü bu gruptaki lehçelerde ilk hece dışında düşme, türeme veya ikizleşme özelliği göstermemektedir.

⁷ Osman Nedim Tuna (1988) “Köktürk Yazılı Belgelerinde ve Uygurcada Uzun Vokaller” adlı makalesinde kök hece dışında ve eklerde bir çok uzunluk tasarlamıştır; ancak Tekin (TDBUÜ: 86-89), Tuna'nın tasarlamış olduğu bir çok uzunluğun yanlış olduğunu ileri sürmüştür. Bu durumdan hareketle özellikle ilk hece dışında tasarlanmış olan uzunlukların belirsizliği dolayısıyla sınırlı sayıda sözcüğün ikinci hecesinde birincil uzun ünlünün varlığı tasarlanmıştır.

⁸ Talat Tekin (1995: 119-152-153) *tumān, *irā /yirā , *sa āl, *aşā sözcüklerinin imlâlarından yola çıkarak bu sözcüklerin ikinci hecelerinde ünlü uzunluğu tasarlamıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

2. 1. 2. ā Ünlüsüyle İlgili Ses Olayları

2. 1. 2. 1. Ünlü Kısılması

İlk hece dışında görülen uzun ā ünlüsü Oğuz grubu Türk lehçelerinden Türkmen Türkçesinde genellikle korunurken diğer lehçelerde kısalmıştır.

*tumān > Az. duman; Gag. duman; TT. duman; Trkm. dumān (duman); *ırā /yırā > Az. ırağ/ırağ; Gag. yıra ; TT. ırak; Trkm. ırā /yırā (uzak); *sa āl > Az. sa al; Gag. sa al; TT. sakal; Trkm. sa ğal (sakal); *aşā > Az. aşağı; Gag. aşā⁹; TT. aşağı; Trkm. aşā (aşağı) (TDBUÜ: 119-152-153; Choi, 1992: 239; KTLS, 1991: 30-31-190-191-356-357-736-737; Tekin vd., 1995: 35-364-554-700; Gaydarci vd., 1973: 63-163-222-392).

2. 1. 2. 2. Öndamaksillaşma

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ā ünlüsünün öndamaksillaştığı herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 1. 2. 3. Yuvarlaklaşma

Bu grupta ā ünlüsünün yuvarlaklaştığı herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

2. 1. 2. 4. Daralma

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ilk hece dışındaki ā ünlüsünün daraldığı herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 1. 2. 5. Ünlü Düşmesi

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ilk hece dışında yer alan ā ünlüsünün düştüğü herhangi bir örnek bulunmamaktadır.

2. 1. 2. 6. Ünlü Türemesi

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ilk hece dışında ā ünlüsünün türediği herhangi bir örnek bulunmamaktadır.

2. 1. 2. 7. Ünlü İkizleşmesi (Diftong)

Türkçede ünlü ikizleşmesi olayı genellikle ya söz içindeki ünsüzlerin düşmesi veya uzun ünlülerin ikizleşmesiyle ortaya çıkmaktadır. Uzun ünlülerden kaynaklanan ikizleşme örnekleri genellikle uzun ünlüler ilk hecede bulunduğu için ilk hecede

⁹ Gagauz Türkçesinde ikinci hecede görülen bu uzunluk ses düşmesi sonucu oluşmuş olan ikincil bir uzunluktur.

yoğunlaşmıştır. Ünsüzlerin düşmesi veya erimesiyle ilgili kısım ise daha çok ses grubu niteliği taşıyan yapılar içerisinde görülmektedir. Bu yapılar da genellikle ilk hece dışında yer almaktadır. Bu çalışmada ses gruplarındaki değişimler dışarıda tutulduğundan ilk hece dışında yer alan ünlü ikizleşmesi örneklerine yer verilmemiştir.

Oğuz	Az.	Gag.	TT.	Trkm.
	a	a, ā	a	ā, a

Tablo 19: İlk Hece Dışındaki ā Ünlüsünde Görülen Ses Değişmeleri

	Kısalma	Öndamak.	Yuv.	Dar.	Düş.	Tür.
Az.	+	-	-	-	-	-
Gag.	+	-	-	-	-	-
TT.	+	-	-	-	-	-
Trkm.	+	-	-	-	-	-

Tablo 20: İlk Hece Dışındaki ā Ünlüsünün Uğramış Olduğu Ses Olayları

2. 1. 3. ī Ünlüsünün Ses Bilgisi Görünümü

İlk hece dışında nadir olarak bulunan bu ünlü Türk dilinin tarihî dönemlerinde genellikle kısalarak normal süreli ı ünlüsüne değişmiştir * ılıç > Kök. ılıç; Uyg. ılıç; Krh. ılıç; Hr. ılıç; Çağ. ılıç; Kpç. ılıç/ ılınç/ lıç; ETT. ılıç (kılıç); *ya ĩn > Kök. ya ın; Uyg. ya ın; Krh. ya ın; Hr. ya ın; Çağ. ya ın; Kpç. ya ın; ETT. ya ın/yaħın (yakın) (TDBUÜ: 119; Gabain, 2003: 307; Tekin, 2003: 247; Caferoğlu, 1993: 116-183; DLT: 65-142; Ata, 1998: 238-466; Karasoy, 1998: 505-673; Toparlı vd., 2003: 143-307; Dilçin, 1991: 621-646). Bu ünlünün Oğuz grubu Türk lehçelerindeki görünümü ise şöyledir:

İlk hece dışındaki ī ünlüsü Oğuz grubu Türk lehçelerinden Türkmen Türkçesinde bazen korunmuş bazen de kısalmıştır. Gruptaki diğer lehçelerde ise tamamen kısalmıştır. Ayrıca ī ünlüsü bu gruptaki lehçelerde ilk hecede düşme, türeme veya ikizleşme özelliği göstermemektedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

2. 1. 4. ĩ Ünlüsüyle İlgili Ses Olayları

2. 1. 4. 1. Ünlü Kısılması

İlk hece dışında görülen uzun ĩ ünlüsü Oğuz grubu Türk lehçelerinden Türkmen Türkçesinde bazen korunmuş bazen de kısalmıştır. Gruptaki diğer lehçelerde ise tamamen kısalmıştır.

* ılıç > Az. ğılınç; Gag. ılıç; TT. kılıç; Trkm. ğılıç/ğılınç (kılıç); *ya ĩn > Az. yaħın; Gag. ya ın; TT. yakın; Trkm. ya ĩn (yakın) (TDBUÜ: 119; KTLS, 1991: 474-475-956-957; Choi, 1992: 244; Gaydarci vd., 1973: 210-307).

2. 1. 4. 2. Öndamaksillaşma

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ĩ ünlüsünün kısalarak öndamaksillaştığı herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 1. 4. 3. Yuvarlaklaşma

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ĩ ünlüsünün yuvarlaklaştığı herhangi bir örnek bulunmamaktadır.

2. 1. 4. 4. Genişleme

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ilk hece dışındaki ĩ ünlüsünün genişlediği herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

2. 1. 4. 5. Ünlü Düşmesi

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ilk hece dışında yer alan ĩ ünlüsünün düştüğü herhangi bir örneğe rastlanılmamaktadır.

2. 1. 4. 6. Ünlü Türemesi

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ilk hece dışında ĩ ünlüsünün türediği herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

Oğuz	Az.	Gag.	TT.	Trkm.
	ı	ı	ı	ĩ, ı

Tablo 21: İlk Hece Dışındaki ĩ Ünlüsünde Görülen Ses Değişmeleri

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

	Kısalma	Öndamak.	Yuv.	Gen.	Düş.	Tür.
Az.	+	-	-	-	-	-
Gag.	+	-	-	-	-	-
TT.	+	-	-	-	-	-
Trkm.	+	-	-	-	-	-

Tablo 22: İlk Hece Dışındaki $\bar{i}$ Ünlüsünün Uğramış Olduğu Ses Olayları

2. 1. 5. $\bar{o}$ Ünlüsünün Ses Bilgisi Görünümü

Ana Türkçede ilk hece dışında birincil $\bar{o}$ ünlüsüne rastlanmamaktadır. Dolayısıyla ilk hece dışında birincil $\bar{o}$ ünlüsü Oğuz grubu Türk lehçelerinde görülmemektedir.

2. 1. 6. $\bar{o}$ Ünlüsüyle İlgili Ses Olayları

Ana Türkçede ilk hece dışında geniş yuvarlak ünlü kullanımı kurulmadığından ilk hece dışında $\bar{o}$ ünlüsüne rastlanmamıştır. Bu yüzden ilk hece dışında $\bar{o}$ ünlüsüyle ilgili ses olayları görülmemektedir.

2. 1. 7. $\bar{u}$ Ünlüsünün Ses Bilgisi Görünümü

İlk hece dışındaki $\bar{u}$ ünlüsü bu grupta yer alan lehçelerde genellikle kısalmıştır. Türkmen Türkçesinde ise bazı örneklerde uzunluğunu korumak kaydıyla $\bar{i}$ ünlüsüne de değişerek düzleşmiştir. Ayrıca ilk hece dışındaki $\bar{u}$ ünlüsü bu gruptaki lehçelerde düşme, türeme veya ikizleşme özelliği göstermemektedir.

2. 1. 8. $\bar{u}$ Ünlüsüyle İlgili Ses Olayları

2. 1. 8. 1. Ünlü Kısalması

İlk hece dışındaki $\bar{u}$ ünlüsü bu grupta yer alan lehçelerde genellikle kısalmıştır.

ET. to $\bar{u}z$ > Az. doğğuz; Gag. do uz; TT. dokuz; Trkm. do uz (dokuz); ET. uz $\bar{u}n$ > Az. uzun; Gag. uzun; TT. uzun; Trkm. uz $\bar{i}n$ (uzun) (TDBUÜ: 119-153; Tekin, 2003: 255; KTLS, 1991: 182-183-924-925; Choi, 1992: 141; Gaydarci vd., 1973: 151-484).

2. 1. 8. 2. Öndamaksillaşma

Oğuz grubu Türk lehçelerinde $\bar{u}$ ünlüsünün öndamaksillaştığı herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

2. 1. 8. 3. Düzleşme**ū > ī**

İlk hece dışındaki ū ünlüsü Türkmen Türkçesinde düzleşerek ī ünlüsüne değişmiştir.

ET. uzūn > Trkm. uzīn (uzun) (TDBUÜ: 119; KTLS, 1991: 925).

2. 1. 8. 4. Genişleme

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ū ünlüsünün kısalmışken genişlediği herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

2. 1. 8. 5. Ünlü Düşmesi

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ilk hece dışında yer alan ū ünlüsünün düştüğü herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

2. 1. 8. 6. Ünlü Türemesi

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ilk hece dışında ū ünlüsünün türediği herhangi bir örneğe rastlanılmamaktadır.

Oğuz	Az.	Gag.	TT.	Trkm.
	u	u	u	ī

Tablo 23: İlk Hece Dışındaki ū Ünlüsünde Görülen Ses Değişmeleri

	Kısalma	Öndamak.	Düz.	Gen.	Düş.	Tür.
Az.	+	-	-	-	-	-
Gag.	+	-	-	-	-	-
TT.	+	-	-	-	-	-
Trkm.	+	-	+	-	-	-

Tablo 24: İlk Hece Dışındaki ū Ünlüsünün Uğramış Olduğu Ses Olayları**2. 2. Öndamaksıl Ünlüler**

Birincil uzun ünlüler açısından bakıldığında Ana Türkçede, Türk dilinin tarihi dönemlerinde ve çağdaş lehçelerinde asli olarak ilk hece dışında öndamaksıl uzun ünlülere rastlanılmadığı görülür. Fakat

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

üçün (TDBUÜ: 119) ve bütün (Choi, 1992: 271) sözcüklerinin ilk hece dışındaki ü ünlüsünün uzun olduğu iddia edilmektedir; ancak kanaatimizce bu sözcükler tasarlandıkları şekilde ikinci hecelerinde uzun ünlü taşımamaktadırlar.¹⁰ Dolayısıyla ilk hece dışında birincil ü ünlüsüne de rastlanılmamaktadır.

Ana Türkçede, Türk dilinin tarihi dönemlerinde ve çağdaş lehçelerinde aslı olarak ilk hece dışında öndamaksıl uzun ünlülere rastlanılmadığından ilk hece dışındaki öndamaksıl uzun ünlülerle ilgili ses olayları da bulunmamaktadır.

¹⁰ “üçün” sözcüğü Talat Tekin (1995:119) tarafından ikinci hecesinde uzun ünlülü olarak tasarlanmıştır; ancak üçün sözcüğü ile ilgili olarak farklı görüşler mevcuttur. A. Von Gabain’e göre uç “nihayet, son” isminden türeyen uçu- > üçü- “hedef almak” fiilinin -n’li zarf fiil biçimidir. Zeynep Korkmaz da bu edatın kökünün uç olduğunu; ancak Gabain’in dediği gibi “uç, nihayet” değil, “sebebe” anlamına geldiğini ve uç- fiiline gitmeksizin bu edatın uç “sebebe” + ı iyelik eki + n vasıta hâli eki (> uçın) şeklinde izah edilmesi gerektiğini söyler. Muharrem Ergin ve Necmettin Haceminoğlu da Zeynep Korkmaz ile aynı görüştedirler. Oruzbayeva ve Nurmahanova da kelimeyi Zeynep Korkmaz gibi ayırmışlar; ancak uç kelimesinin anlamını “uç, nihayet, son” şeklinde vermişlerdir. J. Deny bu edatın “uçundan” kelimesinden geldiğini söyler; ancak eseri Türkiye Türkçesine çeviren Ali Ulvi Elöve, Deny’e karşı çıkarak bu edatın “karşılık, misilleme” anlamındaki öç kelimesinden türediğini ve öç-ün “karşılık olarak, misilleme olarak” anlamlandırılabilceğini belirtir. K. Grönbech ise, uç kelimesinin vasıta hali eki olarak uç + un olduğu şeklinde izah edilen görüşlere katılmaz ve şimdilik mesele hakkında karara varmanın mümkün olmayacağını belirterek herhangi bir yorumda bulunmaz (Alkaya, 2007: 371- 372). Bizce de üçün sözcüğü araştırmacıların da belirttiği gibi “uç, nihayet, son” anlamlarına gelen; ancak kısa ünlülü olarak değil, Ana Türkçede uzun ünlülü olarak tasarlanan hüç (uç, kenar) (TDBUÜ: 179) sözcüğü üzerine + ı iyelik eki + n vasıta hâli ekinden oluşan bir yapıya dayandırılabilir. Sözcüğün üçün şeklindeki öndamaksıl yapılanması da muhtemelen birincil uzun ünlülerin bıraktığı öndamaksıllaşma özelliğine bağlanabilir. Bu yüzden sözcüğün ikinci hecesinde uzun ünlülü olarak tasarlanmış olması tam anlamıyla kabul edilebilir bir durum değildir. Bu durum da her ne kadar uzun ünlüleri en iyi şekilde koruyan ve saklayan lehçe olan Türkmen Türkçesinde üç n (KTLS, 1991: 365) şekline gelişmiş olsa da üçün sözcüğünün ikinci hecesinde birincil uzun ünlülü olarak tasarlanmış oluşunu düşündürmektedir.

“bütün” sözcüğü için de ikinci hecesinde uzun ünlülü olarak tasarlanmış olması tam anlamıyla kabul edilebilir bir durum değildir. Çünkü bütün sözcüğü de büt- fiili üzerine Eski Türkçe döneminde kullanılan ʰn fiilden isim yapım ekinin (Gabain, 2003: 54) getirilmesiyle büt-ün (bütün) oluşmuştur tüt-ün (tütün), tüg-ün (düğüm) gibi. Bu durum da her ne kadar uzun ünlüleri en iyi şekilde koruyan ve saklayan lehçe olan Türkmen Türkçesinde büt n (KTLS, 1991: 89) şekline gelişmiş olsa da bütün sözcüğünün ikinci hecesinde birincil uzun ünlülü olarak tasarlanmış oluşunu düşündürmektedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

SONUÇ

Oğuz grubu Türk lehçelerindeki birincil uzun ünlülerin ses özellikleri, görünüşleri ve ses olayları bakımından karşılaştırmalı olarak incelendiği bu çalışmada sonuç itibarıyla Oğuz grubu Türk lehçeleri açısından birincil uzun ünlülerin ne gibi temayüller veya farklılıklar gösterdiğine dair şu hususlar ön plana çıkmaktadır:

1. Türkçede birincil uzun ünlülerin birçok lehçe ve ağızda yaşadığı, bazı lehçelerde tamamen korunduğu ve bazılarında ise kısalarak normal süreli ünlülere dönüştüğü görülür. Bu kısalma hadisesi Türk dilinin neredeyse genelinde mevcut olan bir durum görünümünde olduğundan genel bir temayül niteliği de taşımaktadır.

İlk hecedeki birincil uzun ünlüler, Oğuz grubu Türk lehçelerinden Türkmen Türkçesinde bazı istisnalar dışında sistemli olarak korunurken; Gagauz Türkçesinde kısmen korunmaktadır. Grupta yer alan Azerbaycan ve Türkiye Türkçelerinde ise uzun ünlüler tamamen kısalmaktadır.

İlk hece dışındaki birincil uzun ünlülere bakıldığında ise genellikle Türkmen Türkçesinde $\bar{i}$ ünlüsünün korunduğu görülür. Bunun dışında Türkmen Türkçesinde $\bar{u}$ ünlüsü $\bar{i}$ olarak korunmaktadır. Ayrıca genellikle kısalarak normal süreli karşılığına dönüşen bu uzun ünlüler, ünlüler açısından düşünüldüğünde Oğuz grubu Türk lehçelerinde çeşitli değişiklikler meydana getirerek seslik izler bırakmışlardır. Bu seslik izler; öndamaksıllaşma, artdamaksıllaşma, genişleme, ünlü ikizleşmesi (diftong) ve ünlü türemesidir.

2. İlk hecede görülen öndamaksıllaşma olayı genellikle birincil uzun ünlülerin kısılması sırasında ortaya çıkmaktadır. Bu duruma Oğuz grubu Türk lehçelerinde yaygın bir şekilde rastlanılmaktadır. Bu ses olayı bu grupta her artdamaksıl uzun ünlüde görülüyor olsa da en fazla $\bar{a}$ ve $\bar{i}$ ünlülerinde görülmektedir. İlk hece dışında birincil uzun ünlülerinde ise herhangi bir öndamaksıllaşma olayına rastlanılmamaktadır.

3. İlk hecede görülen artdamaksıllaşma olayına Oğuz grubu Türk lehçelerinde sadece $\bar{e}$ ve $\bar{u}$ ünlülerinde rastlanılmakta diğer öndamaksıl ünlülerde rastlanılmamaktadır. İlk hece dışında ise öndamaksıl uzun ünlülerin bulunmayışı nedeniyle birincil uzun ünlülerin kısılmasıyla ortaya çıkan herhangi bir artdamaksıllaşma olayı örneklendirilememektedir.

4. İlk hecedeki düzleşme olayı Oğuz grubu Türk lehçelerinde çok yaygın bir şekilde görülmemektedir. Az sayıda örnekte görülen bu ses olayı bu grupta en fazla $\bar{u}$ ünlüsünde

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

görülmektedir. En az görüldüğü ünlü ise Azerbaycan Türkçesindeki bir örnekle $\bar{o}$ ünlüsüdür. İlk hece dışında da düzleşme olayına sadece $\bar{u}$ ünlüsünün Türkmen Türkçesinde $\bar{i}$ olarak korunduğu örneklerde rastlanılmaktadır.

5. İlk hecedeki yuvarlaklaşma olayı da Oğuz grubu Türk lehçelerinde yaygın olarak görülmemektedir. Grupta daha çok Azerbaycan Türkçesinde görülen bu olaya en fazla $\bar{a}$ ünlüsünde rastlanılırken $\bar{u}$ ünlüsünde hiç rastlanılmamaktadır. İlk hece dışında ise herhangi bir yuvarlaklaşma olayı tespit edilememiştir.

6. İlk hecedeki daralma olayı daha çok Kıpçak Türkçesinin karakteristik özellikleri arasında sayılsa da Oğuz grubu Türk lehçelerinde de çokça bulunmaktadır. İlk hecedeki daralma olayına daha çok $\bar{e}$ ve $\bar{o}$ ünlülerinde rastlanılmaktadır. İlk hece dışında ise herhangi bir daralma olayına rastlanılmamaktadır.

7. İlk hecede görülen genişleme olayı genellikle birincil uzun ünlülerin kısalması sırasında ortaya çıkmaktadır. Genişleme olayına Oğuz grubu Türk lehçelerinde en fazla $\bar{i}$ ve $\bar{u}$ ünlülerinde rastlanılırken $\bar{e}$ ve $\bar{ö}$ ünlülerinde hiç rastlanılmamaktadır. İlk hece dışında ise birincil uzun ünlülerden kaynaklanan herhangi bir genişleme örneğine rastlanılmamaktadır.

8. Ünlü düşmesi olayına ilk hecedeki uzun ünlüler açısından bakıldığında $\bar{u}$ ünlüsünün Azerbaycan Türkçesinde düşürüldüğü tek örnek dışında herhangi bir düşme örneğinin tespit edilemeyişi dikkat çekmektedir. İlk hece dışında ise uzun ünlülerde herhangi bir düşme olayı görülmemektedir.

9. Uzun ünlüler açısından ilk ve ilk hece dışında herhangi bir türeme olayına rastlanmamaktadır.

10. Bu çalışmada hem ünsüz düşmesi veya erimesi sonucu bir araya gelen ünlüler hem de ünlü yanında meydana gelen yarı ünlü niteliğindeki ünsüz türemeleri ile ünlü yanında bulunan ünsüzün yarı ünlü niteliğindeki ünsüzlere değişimi ünlü ikizleşmesi olarak sayılmıştır. Türkçede aslî olarak ikiz ünlü yoktur. İkiz ünlüler Türkçede ses düşmeleri veya değişimleri sonucunda ikincil bir şekilde gerçekleşmekte olup yukarıda sayılan nedenler arasından daha çok birincil uzun ünlülerin ikizleşmesi veya ikizleşen uzun ünlüden birinin yerine yarı ünlü niteliği taşıyan ünsüzlerden birinin geçmesiyle oluşmaktadır. İlk hecede görülen ünlü ikizleşmesi olayı daha çok birincil uzun ünlülerin kısalması esnasında ortaya çıkan ikizleşmelere

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

dayanmaktadır. Oğuz grubu Türk lehçelerinde bu duruma sıkça rastlanılmaktadır. Bu ses olayına en fazla ā, ū ve ünlülerinin sebep olduğu görülürken; ünlüsünün sebep olduğu herhangi bir ikizleşme olayı tespit edilememiştir. ve ū ünlüleri ise az sayıda örnekte ikizleşmeye sebep olmaktadır. İlk hece dışında ise birincil uzun ünlülerin kısalarırken sebep olduğu herhangi bir ikizleşme olayı tespit edilememiştir.

KISALTMALAR

1. Eser Kısaltmaları

DLT.	: Divanü Lûgat-it Türk
KB.	: Kutadgu Bilig
KTLS.	: Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü
LÇTO.	: Lugat-i Çağatay ve Türkî-i Osmanî
Tar. S.	: Tarama Sözlüğü
TDBUÜ.	: Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler

2. Dil ve Lehçe Kısaltmaları

AK.	: Ana Kıpçakça
AO.	: Ana Oğuzca
AT.	: Ana Türkçe
Az.	: Azerbaycan Türkçesi
Bşk.	: Başkurt Türkçesi
Çağ.	: Çağatay Türkçesi
E. Bulg.	: Eski Bulgar Türkçesi
ET.	: Eski Türkçe
ETT.	: Eski Türkiye Türkçesi
Gag.	: Gagauz Türkçesi
Hz.	: Harezm Türkçesi
Kır. Tat.	: Kırım Tatar Türkçesi
Kırg.	: Kırgız Türkçesi

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Kkp.	: Karakalpak Türkçesi
Kmk.	: Kumuk Türkçesi
Kök.	: Köktürk Türkçesi
Kpç.	: Kıpçak Türkçesi
Krç-Blk.	: Karaçay-Balkar Türkçesi
Krh.	: Karahanlı Türkçesi
Kzk.	: Kazak Türkçesi
Nog.	: Nogay Türkçesi
OT.	: Orta Türkçe
Özb.	: Özbek Türkçesi
T. Bulg.	: Tuna Bulgar Türkçesi
Tat.	: Tatar Türkçesi
Trkm.	: Türkmen Türkçesi
TT.	: Türkiye Türkçesi
Uyg.	: Uygur Türkçesi
V. Bulg.	: Volga Bulgar Türkçesi
Y. Uyg.	: Yeni Uygur Türkçesi

KAYNAKÇA

- AKKUŞ, Muzaffer. (1995). **Kitab-ı Gunya**. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ALKAYA, Ercan. (2007). **Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar**. Elazığ. Manas Yayıncılık.
- ALKAYA, Ercan. (2008). **Sibirya Tatar Türkçesi**. Ankara. Turkish Studies Yayınları.
- ALKAYA, Ercan (2008). "Sibirya Tatar Türkçesindeki Uzun Ünlüler Üzerine Bir Değerlendirme", **Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları (M. Fahrettin Kırzioğlu Armağanı)**, Volume 3/4, Summer, s. 19-42.
- ARAT, Reşid Rahmeti. (1979). **Kutadgu Bilig III (İndeks)**. (Yayına Hazırlayan: Kemal Eraslan, Osman Fikri Sertkaya, Nuri Yüce). İstanbul. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- ARAT, Reşid Rahmeti. (2006). **Atabetü'l Hakayık**. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ATA, Aysu. (1997). **Kışaşü'l-Enbiyâ II. Dizin**. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ATA, Aysu. (1998). **Nehcü'l-Ferâdis III Dizin-Sözlük**. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ATSIZ, Bilgehan ve TÜRKMEN, Seyfullah. (2004). **Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l Lugati't-Türkiyye**. Ankara. Akçağ Yayınları.
- BAMMATOV, Z. Z. (1969). **Kumıksko-Russkiy Slovar**. (Redaktör: Z. Z. Bammatov). Moskova.
- BASKAKOV, A. N. (1958). **Karakalpaksko-Russkiy Slovar**. (Redaktör: A. N. Baskakov). Moskova.
- BASKAKOV, A. N. (1963). **Nogaysko-Russkiy Slovar**. (Redaktör: A. N. Baskakov). Moskova.
- BAŞDAŞ, Cahit. (2007). "Türkiye Türkçesinde Aslı Uzunluk Belirtileri" **Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları (Osman Nedim Tuna Armağanı)**. Volume 2/2 spring. s. 89-101.
- BOZKURT, Fuat. (2002). **Türklerin Dili**. Ankara. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- BURAN, Ahmet- Ercan ALKAYA. (2009). **Çağdaş Türk Lehçeleri**. Ankara. Akçağ Yayınları.
- BURAN, Ahmet. (2008). "Çağdaş Türk Yazı Dillerinde ve Türkiye Türkçesi Ağızlarında İkincil Uzun Ünlüler" **Makaleler**. (Ed. M. Dursun Erdem) (Yay. Haz. Ercan Alkaya, Süleyman Kaan Yalçın, Murat Şengül) Ankara: Turkish Studies Publication, Series V. s. 288-305.
- CAFEROĞLU, Ahmet. (1993). **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**. İstanbul. Enderun Kitabevi Yayınları.
- CEYLAN, Emine. (1997). **Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi**. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CHOİ, Hyojoung. (1992). **Oğuz Grubu Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Ses Bilgisi**. Ankara. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

- CLAUSON, Sir Gerard. (1972). **An Etymological Dictionary Of Pre Thirteenth-Century Turkish**. London. Oxford University Press.
- DİLÇİN, Cem. (1991). **Süheyl ü Nev-Bahar (İnceleme-Metin-Sözlük)**. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Divanü Lûgat-it Türk Dizini**. (1972). Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- EKER, Süer. (1998). **Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Ses Bilgisi**. Ankara. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican. (2005). **Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi**. Ankara. Akçağ Yayınları.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican. (2007). "Türkçede Öl- Fiili Üzerine" **Makaleler (Dil-Destan-Tarih-Edebiyat)**. Ankara. Akçağ Yayınları. s. 371-376.
- ERDEM, Mehmet Dursun. (2003). "Anadolu Ağızlarında Görülen Birincil Ünlü Uzunlukları Üzerine". **Journal Of Turkish Studies (Türklük Bilgisi Araştırmaları) (Kaf Dağının Ötesine Varmak Festschrift İn Honor Of Günay Kut)**. (Editör: Şinasi Tekin ve Gönül Alpay Tekin). USA. Published at the Department of Near Eastern Languages and Literatures Harvard University. V. 27/II, s. 79- 110.
- ERGİN, Muharrem. (1997) **Türk Dil Bilgisi**. İstanbul. Bayrak Yayınları.
- GABAİN, A. Von. (2003). **Eski Türkçenin Grameri**. (çev. Mehmet Akalın). Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GAYDARCI, ve diğerleri. (1993). **Gagauzsko-Russko-Moldavskiy Slovarı**. (Redaktör: A. N. Baskakov). Moskova.
- İLHAN, Nadir. (1998). **Hazâ'inu's- Sa'âdât (İnceleme-Metin-Dizin)**. Elazığ. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- KARAAĞAÇ, Günay. (1997). **Lutfi Divanı (Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)**. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KARAHAN, Leyla. (1994). **Kıssa-i Yûsuf (Yûsuf u Züleyhâ)**. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- KARASOY, Yakup. (1998). **Şiban Han Dîvânı (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)**. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I.** (1991). Ankara. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep. (1992). **Grammer Terimleri Sözlüğü**. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep. (1995). “Eski Anadolu Türkçesinde Aslı Ünlü (Vocal) Uzunlukları” **Türk Dili Üzerine Araştırmalar (Birinci Cilt)**. (443–458). Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZKAN, Mustafa. (2000). **Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi**. İstanbul. Filiz Kitabevi.
- ÖZKAN, Nevzat. (1996). **Gagavuz Türkçesi Grameri (Giriş-Ses Bilgisi- Şekil Bilgisi- Cümle-Sözlük-Metin Örnekleri)**. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şeyh Süleyman Efendi. (1298). **Lugat-i Çağatay ve Türkî-i Osmanî**. İstanbul.
- TAVKUL, Ufuk. (2000). **Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü**. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TEKİN, Talat ve diğerleri. (1995). **Türkmençe Türkçe Sözlük**. (Yay: Mehmet Ölmez). Ankara. Simurg Yayınları.
- TEKİN, Talat. (1987). **Tuna Bulgarları ve Dilleri**. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TEKİN, Talat. (1995). **Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler**. İstanbul, Simurg Yayınları.
- TEKİN, Talat. (2003). **Orhun Türkçesi Grameri**. (Yay: Mehmet Ölmez). İstanbul. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9.
- TOKATLI, Suzan. (1994). **Başkurt Türkçesi Grameri**. Kayseri. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- TOPARLI, Recep ve ARGUNŞAH, Mustafa. (2008). **Mu’înü’l-Mürîd**. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TOPARLI, Recep ve diğerleri. (2003). **Kıpçak Türkçesi Sözlüğü**. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TUNA, Osman Nedim. (1988). “Köktürk Yazılı Belgelerinde ve Uygurcada Uzun Vokaller” **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı**
-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- (**Bellefen-1960**). Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları. s. 213-282.
- ÜSEİNOV, C. M. (2005). **Krımşkotatarsko-Russkiy Slovar**. Simferopol.
- YALÇIN, Süleyman Kaan. (2009a). “Türkçede Artdamaksıllaşma Olayının Birincil Uzun Ünlülerle İlgisi Üzerine Bir Değerlendirme” **Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları**, (Prof. Dr. Ahmet Buran Armağanı), Volume 4/8 Summer, s. 2340-2357.
- YALÇIN, Süleyman Kaan. (2009b). Çağdaş Türk Lehçelerinde Ünlüler. Elazığ. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- YILDIZ, Osman. (2008). **Yusuf u Zeliha (Destan-ı Yusuf)**. Ankara. Akçağ Yayınları.